

Iranian National Identity and the Possibility of Strengthening It Through Social Policy-Making

Majid. Abbaszadeh Marzbali^{1*}

¹ PhD in Political Science, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran

* Corresponding author email address: m.a.marzbali@gmail.com

Article Info

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Abbaszadeh Marzbali, M. (2025). Iranian National Identity and the Possibility of Strengthening It Through Social Policy-Making. *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*, 4(1), 59-81.

© 2025 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

ABSTRACT

National identity is the most important form of collective identity, playing a fundamental role in fostering national solidarity and political stability. Therefore, the emergence and spread of a national identity crisis within society can pose serious challenges to national cohesion, stability, and security. Consequently, governments seek to strengthen their citizens' inclination toward national identity through various measures, among which the equitable distribution of resources and privileges is particularly significant. A key point here is that governments implement such actions through the process of social policy-making. If carried out effectively, these policies can enhance citizens' affiliation with their national identity. Based on this premise, effective implementation of social policy-making is also a pressing necessity in contemporary Iran for the Islamic Republic government to reinforce the national identity among Iranian society members. This issue is critical because, in general, social policy-making—considered a collective necessity—has not received sufficient attention during the era of the Islamic Republic. As a result, we face ineffective policies and the existence of class divisions and socio-economic inequalities. Therefore, by reforming and properly implementing social policies, the Islamic Republic government can eliminate the perception held by many Iranians—particularly among ethnic groups—that the state engages in discriminatory practices. Consequently, this would strengthen their sense of national identity.

Keywords: national identity, Iranian national identity, social policy-making, social justice, Islamic Republic of Iran.

EXTENDED ABSTRACT

National identity is recognized as the most significant form of collective identity, central to sustaining national solidarity and political stability. Its erosion can provoke identity crises with far-reaching political and social consequences. In the context of Iran, the national identity has long been entangled with cultural, religious, historical, and socio-political elements that have shaped both the structure of society and the state's legitimacy. A growing body of research affirms that material deprivation and unequal distribution of national wealth significantly influence citizens' perceptions of identity and belonging. When social justice is poorly implemented and socio-economic inequalities become entrenched, segments of society, especially those in marginalized or ethnic regions, may develop feelings of alienation, weakening their emotional and political attachment to the national identity (Ahmadi, 2011). Hence, social justice policies and their execution through effective social policymaking become critical mechanisms to restore national cohesion. Governments seeking to reinforce national identity must address citizens' material and spiritual needs, ensuring equitable access to state-provided resources (Morgan, 2006; Scott & Davis, 2007; Weick, 2006).

Social policy, as a subset of public policy, plays a pivotal role in redistributing resources, facilitating welfare, and enhancing the quality of life. Through planned interventions in areas like healthcare, education, housing, and employment, it reduces socio-economic gaps and fortifies a sense of collective national belonging. In Iran, however, despite constitutional provisions—such as Articles 29, 31, and 43 of the Islamic Republic's Constitution—which obligate the state to provide comprehensive welfare policies, successive governments have largely failed to implement coherent or effective social policies (Hezar Jaribi & Safari Shali, 2015; Nematimiri et al., 2021; Qarakhani, 2011, 2014, 2021). The consequence is a fragmented social fabric in which citizens, particularly from underdeveloped or peripheral regions, perceive the state as discriminatory and unjust. This perception undermines the legitimacy of the state's identity project, particularly the post-revolutionary Islamic identity, which sought to unify diverse Iranian populations through Shiite Islamic values (Bashiriye, 2004b; Seyed Emami, 2012; Tajik, 2005). Yet without the parallel realization of distributive justice, ideological identity constructs remain insufficient to foster enduring national cohesion.

From a theoretical standpoint, national identity is a multilayered concept, encompassing modern and pre-modern sensibilities. In Iran's case, the coexistence of ancient Persian heritage, Islamic values, and modern statehood constructs a unique layered national identity (Ahmadi, 2011; Ashraf, 2016). These layers have been historically resilient but are subject to erosion in the face of unfulfilled material expectations. Moreover, the relationship between identity and justice is reciprocal; the stronger the perception of justice, the stronger the attachment to national identity (Karimi, 2001). This interdependence implies that the Iranian state's continued neglect of balanced development, especially in provinces such as Sistan and Baluchestan, Kurdistan, and parts of Khuzestan, threatens to fracture national unity (Rahimi, 2017). Studies indicate that while some ethnic regions like Azerbaijan are relatively better off, many others suffer from significant development lags, reinforcing a sense of exclusion (Ahmadi, 2011; Akhavan Kazemi & Qaemi, 2022). This unevenness also creates regional rivalries and fuels suspicion that ethnicity plays a role in resource allocation—a perception deeply detrimental to shared national identity.

A historical review of social policy in Iran underscores a pattern of inconsistency and ineffectiveness. During the Pahlavi era, despite attempts at modernization, the regime's authoritarian and centralized nature hindered genuine social policy execution (Omidi, 2016). The White Revolution is one

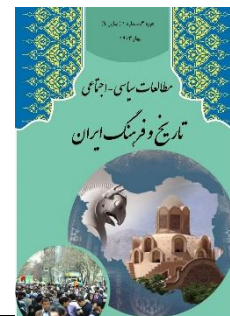
such example of symbolic reform lacking substantive redistribution. Following the Islamic Revolution, while ideological emphasis shifted toward justice and equality, practical challenges such as war, sanctions, and internal political fragmentation obstructed meaningful policy implementation (Karimi, 2007). Later administrations—whether conservative or reformist—largely maintained this trend. The Rafsanjani era's economic liberalization widened wealth disparities; the Khatami administration's prioritization of political reform sidelined social justice; and the populist Ahmadinejad era, despite redistributive rhetoric, failed to establish lasting structural changes (Behrouz Lak & Zabetpour Kari, 2012; Fawzi, 2020). Even the more technocratic Rouhani government did not overcome systemic inertia in delivering equitable development. These historical shortcomings culminate in the persistence of poverty, unemployment, housing shortages, and rising inequality, all of which affect how Iranians perceive their inclusion in the national project (Akhavan Kazemi & Qaemi, 2022).

The perception of exclusion becomes especially pronounced among Iranian youth, who face disproportionate unemployment and economic precarity despite relatively high education levels. This group's disillusionment with national identity is exacerbated by rising urban living costs, housing crises, and inflated basic commodity prices. Moreover, systemic obstacles to social mobility—such as clientelism, lack of meritocracy, and ideological vetting for public sector employment—fuel discontent across ethnic and socio-economic lines (Ahmadi, 2011). Regional disparities in development are not merely accidental but are entrenched through centralized decision-making and uneven investment patterns (Kavyani Rad, 2010). For example, provinces like Tehran, Isfahan, and Yazd enjoy better infrastructure, health services, and educational facilities than peripheral provinces, many of which are predominantly non-Persian in ethnic composition (Amiri et al., 2020). Consequently, national identity becomes contested terrain, with marginalized populations seeking alternative identity anchors—whether ethnic, tribal, or religious—that they perceive as more authentic or responsive to their needs.

Despite these challenges, national identity in Iran remains a resilient construct, rooted in a historical consciousness that spans millennia. It has absorbed elements of Zoroastrian, Islamic, and modernist discourses to remain relevant across eras (Ahmadi, 2003; Smith, 2000). However, resilience should not be mistaken for immunity. When material deprivation and exclusionary policies persist, even the most deeply rooted identities can weaken. The failure of the Islamic Republic to operationalize inclusive social policy has created a dangerous disconnect between the state's ideological identity project and the lived experiences of its citizens (Ahmadi, 2011). In such a context, national identity loses its integrative power and becomes a site of contestation and resentment. As several scholars argue, justice, both distributive and procedural, is not only a normative ideal but also a functional prerequisite for social cohesion and political stability (Beland & Lecoures, 2008; Karimi Malah, 2014). Therefore, comprehensive and equitable social policymaking is not merely a policy preference—it is a national imperative.

To restore and reinforce Iranian national identity, a multi-pronged approach is required—one that integrates effective social policy with cultural recognition, economic inclusion, and political responsiveness. Priority should be given to underdeveloped regions, with transparent criteria for resource allocation that reflect actual needs rather than political loyalty or demographic centrality. Investments in health, education, employment, and housing must be distributed equitably, alongside efforts to eliminate discriminatory practices in public sector hiring and social service delivery. Equally important is the need for sustained evaluation of policy outcomes, participatory governance mechanisms, and responsiveness to

feedback from all sectors of society. By implementing such reforms, the Islamic Republic can rebuild trust, reduce perceptions of ethnic and regional marginalization, and renew citizens' sense of belonging. Ultimately, national identity must be a lived experience, not merely a political slogan, and its reinforcement hinges on the state's ability to deliver tangible improvements to people's lives across the entire national territory.

هویت ملی ایرانی و چگونگی امکان تقویت آن از طریق سیاست‌گذاری اجتماعی

مجید عباس زاده مرزبالی^۱

۱. دکتری علوم سیاسی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران

*ایمیل نویسنده مسئول: m.a.marzbali@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله

پژوهشی اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

عباس زاده مرزبالی، مجید. (۱۴۰۴). هویت ملی ایرانی و چگونگی امکان تقویت آن از طریق سیاست‌گذاری اجتماعی. *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران*، ۴(۱)، ۵۹-۸۱.

© ۱۴۰۴ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

هویت ملی مهم‌ترین نوع هویت جمعی است که نقش اساسی در ایجاد همبستگی ملی و ثبات سیاسی دارد و از این رو بروز و گسترش بحران هویت ملی در سطح جامعه می‌تواند همبستگی ملی و ثبات و امنیت ملی کشورها را با چالش جدی مواجه سازد. بنابراین دولت‌ها سعی می‌کنند از طریق انجام اقداماتی گرایش مردم‌شان را نسبت به هویت ملی خود تقویت نمایند، که یکی از مهم‌ترین اقدامات، توزیع عادلانه‌ی منابع و امتیازات می‌باشد. نکته اساسی در اینجا این است که دولت‌ها این عمل را از طریق فرایند سیاست‌گذاری اجتماعی انجام می‌دهند و در صورت اجرای مطلوب آن می‌توانند بر گرایش مردم‌شان به هویت ملی خود بیافزایند. بر این اساس در ایران امروز نیز اجرای مطلوب سیاست‌گذاری اجتماعی، از جمله ضرورت‌های پیش‌روی دولت جمهوری اسلامی به منظور تقویت گرایش اعضای جامعه ایران به هویت ملی می‌باشد. این موضوع بدین خاطر است که به‌طور کلی سیاست‌گذاری اجتماعی به‌مثابه یک نیاز همگانی، در دوره جمهوری اسلامی آنچنان که باید مورد توجه قرار نگرفته است و با ناکارآمدی این سیاست و وجود شکاف طبقاتی و نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی در کشور مواجه هستیم؛ بنابراین دولت جمهوری اسلامی با اصلاح و اجرای مطلوب سیاست‌گذاری اجتماعی می‌تواند ذهنیت ایجادشده در نزد بسیاری از اعضای جامعه ایران به‌ویژه اعضای گروه‌های قومی مبنی بر وجود سیاست‌های تبعیض‌آمیز از سوی دولت را از بین ببرد و در نتیجه، گرایش آن‌ها به هویت ملی‌شان را تقویت نماید.

کلیدواژگان: هویت ملی، هویت ملی ایرانی، سیاست‌گذاری اجتماعی، عدالت اجتماعی، دولت جمهوری اسلامی ایران.

مقدمه

هویت ملی عالی‌ترین و مهم‌ترین نوع هویت جمعی است که نقش تعیین‌کننده‌ای در حوزه‌های اجتماع، سیاست و فرهنگ کشورها دارد (Zahiri, 2010) و می‌تواند همبستگی ملی و ثبات سیاسی را تأمین سازد. از این رو بروز و گسترش بحران هویت ملی در سطح جامعه می‌تواند همبستگی ملی و ثبات و امنیت ملی کشورها را با چالش و تهدید جدی مواجه سازد. بنابراین به دلیل همین جایگاه مهم هویت ملی، دولت‌ها سعی می‌کنند از طریق انجام اقداماتی، گرایش مردم‌شان را نسبت به هویت ملی خود تقویت نموده و از بروز بحران هویت ملی در نزد آنان جلوگیری کنند، که یکی از مهم‌ترین اقدامات، فراهم کردن شرایط دسترسی برابر اعضای جامعه به امکانات و امتیازات عمومی می‌باشد.

به‌طور کلی نیاز به عدالت اجتماعی در گستره عمومی جامعه، رابطه مهمی با موضوع هویت ملی و گرایش اعضای جامعه نسبت به آن دارد. افراد بشری دارای نیازهای مادی و معنوی گوناگون هستند و برآورده شدن یا نشدن آن‌ها می‌تواند بر مسائل معنوی و عاطفی نیز تأثیر بگذارد. از آن‌جا که مسئله هویت ملی به‌عنوان پدیده‌ای فرهنگی می‌تواند تحت تأثیر نیازهای مادی و روحی انسان‌ها دچار شدت و ضعف شود، برآورده شدن نیازهای مادی و معنوی بشری می‌تواند گسترش پیوندهای عاطفی با جامعه و سرزمین و ویژگی‌های تاریخی و فرهنگی آن را افزایش دهد و در نتیجه، هویت ملی را تقویت کرده (Ahmadi, 2011) و از بروز بحران هویت ملی در سطح جامعه جلوگیری نماید. می‌توان چنین گفت که وجود عدالت، ادراک آن و امید به تحقق آن از مهم‌ترین عوامل موثر در افزایش گرایش آحاد جوامع به هویت ملی‌شان محسوب می‌شود (Morgan, 2006; Scott & Davis, 2007; Weick, 2006). به‌همین دلیل جوامع گوناگون به‌منظور تقویت هویت ملی در کشور، نیازمند توجه به مقوله عدالت اجتماعی و ارتقای کیفیت زندگی مردم هستند.

از آنجا که دولت بزرگ‌ترین و اصلی‌ترین نهاد مدیریتی و سیاست‌گذار است که درچارچوب مرزهایی مشخص به سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و تخصیص منابع می‌پردازد، نحوه سیاست‌گذاری‌ها و تخصیص منابع توسط آن می‌تواند باعث تقویت یا تضعیف گرایش اعضای جامعه به هویت ملی‌شان گردد. براین‌اساس هنگامی که این نهاد بتواند منابع و امکانات جامعه را به‌صورت عادلانه در تمام نقاط کشور توزیع کند، به تقویت گرایش مردم به هویت ملی‌شان کمک می‌نماید (Ghasemi & Ebrahimabadi, 2011). نکته اساسی در اینجا این است که دولت‌ها توزیع منابع و امکانات در کشور را از طریق سیاست‌گذاری اجتماعی به انجام می‌رسانند.

سیاست‌گذاری اجتماعی به‌عنوان زیرمجموعه سیاست‌گذاری عمومی، به کار بست مجموعه تدابیر و سیاست‌های راهنمایی گفته می‌شود که از رهگذر تأمین نیازهای مردم و تمهید زندگی بهتر موجب پیش‌برد شرایط به‌سوی موقعیت مناسب شده و از بروز بحران در عرصه ملی و بروز ناموزونی و عدم تعادل و بی‌ثباتی سیاسی و تنش‌های اجتماعی جلوگیری می‌کند (Beland & Lecoures, 2008; Karimi, 2001). از جمله اهداف سیاست‌گذاری اجتماعی را می‌توان کمک به خلق جامعه‌ای دانست که اعضای آن خود را برخوردار از یک هویت مشترک ملی و متعلق به یک اجتماع مشترک ملی بدانند و به آن‌ها افتخار نمایند. براین‌اساس چنانچه دولتی سیاست‌گذاری اجتماعی را به‌طور مطلوب و صحیح اجرا نماید، بر گرایش مردم آن کشور نسبت به هویت ملی‌شان افزوده خواهد شد و بدین ترتیب، موجبات تحکیم همبستگی ملی را فراهم خواهد کرد.

از دیدگاه این مقاله، در ایران امروز نیز اجرای صحیح و مطلوب سیاست‌گذاری اجتماعی و توزیع عادلانه ثروت، منابع و امکانات، ازجمله ضرورت‌های پیش روی دولت جمهوری اسلامی به‌منظور تقویت هویت ملی در نزد اعضای جامعه ایران می‌باشد. «ایران کنونی به‌رغم اقدامات انجام‌گرفته، در زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی، شکاف طبقاتی و نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی از علائم و شاخص‌های روشنی برخوردار است» (Karimi Malah, 2014). این درحالی‌است که پس از انقلاب اسلامی و در انتقاد به عملکرد رژیم پهلوی و در پیروی از

آرمان‌های انقلاب، برقراری عدالت اجتماعی مورد تأکید انقلابیون قرار گرفته بود. به‌طوری‌که در قانون اساسی جمهوری اسلامی (مانند اصول ۲۹، ۳۱ و ۴۳) دولت، مسئول تدوین سیاست اجتماعی جامع و تمام‌عیار در زمینه‌های تغذیه، بهداشت، آموزش، اشتغال و مسکن تمام مردم دانسته شد و دولت‌های برآمده از انقلاب اسلامی نیز سیاست‌هایی را با شعار برقراری عدالت اجتماعی دنبال کردند، که به‌طور کلی چندان کارآمد و اثربخش نبوده‌اند (Hezar Jaribi & Safari Shali, 2015; Nematimiri et al., 2021; Qarakhani, 2011, 2014, 2021).

به‌طور کلی اگرچه در طی دهه‌های پس از انقلاب اسلامی اقداماتی از سوی دولت‌های مستقر در حوزه سیاست‌گذاری اجتماعی صورت گرفت، اما باید گفت این اقدامات کافی نبوده و ثمرات چندان چشم‌گیری را به دنبال نداشته است، به‌طوری‌که کماکان با مسئله توسعه‌نیافتگی و عدم توزیع عادلانه‌ی ثروت و امکانات و تداوم آسیب‌های اجتماعی در سطح کشور مواجه هستیم. شواهد نشان‌دهنده‌ی آنند که در حال حاضر بخش زیادی از مردم ایران در زندگی روزمره‌شان با وضعیت نابہ‌سامان اقتصادی و اجتماعی مواجه‌اند. نکته‌ی اساسی در اینجا این‌که، در بسیاری از اعتراضات دو-سه دهه اخیر در ایران، مطالبه‌ی حقوق سیاسی و شهروندی و برخورداری از عدالت اجتماعی در هم آمیخته بود و این موضوع نشان‌دهنده‌ی اهمیت مقوله‌ی سیاست‌گذاری اجتماعی است. به باور این مقاله، اجرای نامطلوب سیاست‌گذاری اجتماعی در دوره جمهوری اسلامی، زمینه‌های بروز بحران هویت ملی در جامعه ایران به‌ویژه در نزد ساکنان مناطق محروم، حاشیه‌ای و قومی کشور را فراهم کرده است. همین مسئله، انجام تغییرات و اصلاحات در سیاست‌گذاری اجتماعی را به منظور تقویت گرایش مردم به هویت ملی ضروری ساخته است.

به‌طور کلی اهمیت این موضوع وقتی بیشتر مشخص می‌شود که به این نکته توجه داشته باشیم که مقوله‌ی «هویت‌سازی» به‌عنوان یکی از سازوکارهای اصلی هماهنگی و نظارت اجتماعی، برای نظام جمهوری اسلامی از ابتدای تاسیس اهمیت زیاد و حیاتی برخوردار بوده است و همواره تلاش نمود تا از طریق ساماندهی فرایند هویت‌سازی، پاسدار نظم سیاسی-اجتماعی مطلوب خویش باشد. درواقع گفتمان انقلاب اسلامی بیش و پیش از هرچیز نیاز به ارائه یک تعریف از هویت داشت و این امر مستلزم ایجاد فضایی برای روایت هویت برآمده از دل این گفتمان بود. بنابراین در دوره جمهوری اسلامی، شاهد استقرار نظم هویتی جدیدی مبتنی بر ارزش‌های اسلامی و شیعی هستیم. این ارزش‌ها، بنیان گفتمان هویتی است که در واکنش به فرایند تضعیف بُعد اسلامی هویت ملی ایران در عصر پهلوی پدیدار گشت و هدفش آن بوده و هست تا مبانی همبستگی ملی در کشور را با ارائه تعریفی اسلامی-شیعی از هویت مذکور بنا نماید (Bashiriyeh, 2004b; Seyed Emami, 2012; Tajik, 2005). اما نکته‌ی مهم اینجاست که عدم موفقیت نظام جمهوری اسلامی در رفع یا کاهش نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی، موجب کاهش گرایش بسیاری از اعضای جامعه ایران نسبت به کلیت هویت ملی ایرانی و در نتیجه، عدم کامیابی دولت مذکور در دستیابی به هدف کلانش در عرصه هویت ملی شده است (Ahmadi, 2003).

با توجه به آنچه بیان شد، سؤال مقاله این است که، دولت جمهوری اسلامی چگونه می‌تواند از طریق سیاست‌گذاری اجتماعی موجبات تقویت گرایش ایرانیان به هویت ملی‌شان را فراهم نماید؟ فرضیه‌ی مقاله این است که با توجه به نقش اساسی سیاست‌گذاری اجتماعی در تقویت هویت ملی در جوامع مختلف و ناکارآمدی این سیاست در جمهوری اسلامی، این دولت با اجرای صحیح و مطلوب سیاست‌گذاری اجتماعی، می‌تواند ذهنیت ایجادشده در نزد بسیاری از ایرانیان به‌ویژه اعضای گروه‌های قومی مبنی بر وجود سیاست‌های تبعیض‌آمیز و ناعادلانه را از بین ببرد و در نتیجه، گرایش آن‌ها به هویت ملی‌شان را تقویت نماید.

لازم به ذکر است که روش این پژوهش، توصیفی - تحلیلی و شیوه‌ی گردآوری داده‌ها به‌صورت کتابخانه‌ای می‌باشد.

پیشینه پژوهش

در رابطه با پیشینه پژوهش باید گفت در بررسی‌های صورت‌گرفته، تحقیقی مشاهده نشده است که همانند این مقاله و به‌طور ویژه به تاثیر سیاست‌گذاری اجتماعی بر گرایش اعضای جامعه ایران نسبت به هویت ملی پرداخته باشد، بلکه تنها تعدادی پژوهش وجود دارند که در کنار بررسی موضوعات دیگر، به‌صورت جزئی به این موضوع نیز توجه کرده‌اند. برای نمونه می‌توان به پژوهش‌های زیر اشاره کرد:

سیدرضا صالحی امیری (۱۳۸۵) در کتاب خود تحت عنوان *مدیریت منازعات قومی در ایران*، ضمن اشاره به وجود محرومیت‌ها و توسعه‌نیافتگی در مناطق قومی ایران و نقش آن‌ها در بروز منازعات قومی در کشور، بیان می‌کند که با توجه به قابلیت‌ها و امکاناتی که کشور ایران از آن برخوردار است، در صورت درک ضرورت‌ها و مقتضیات و اتخاذ سیاست‌های اجتماعی مناسب از سوی دولت جمهوری اسلامی، می‌توان بر شدت تمایلات ملی افزود و منازعات قومی را مدیریت کرد (Salehi Amiri, 2006). حمید احمدی (۱۳۹۰) در بخش‌هایی از کتابش با عنوان *بنیادهای هویت ملی/ایرانی*، که با هدف یافتن راه‌ها و روش‌هایی جهت تقویت هویت ملی و همبستگی ملی در ایران نگاشته شده است، توسعه‌ی ناموزون اقتصادی و اجتماعی مناطق گوناگون کشور را یکی از چالش‌های اساسی بر سر راه تقویت هویت ملی و همبستگی ملی در ایران برمی‌شمارد و در مقابل، افزایش امیدواری و دلبستگی ایرانیان به کشور و هویت ملی را منوط به توزیع عادلانه‌ی ثروت و امکانات ملی و توسعه همه‌جانبه در سطح کشور می‌داند (Ahmadi, 2011). علی کریمی (۱۳۹۳) در مقاله‌ی *امنیت جامعه/ی و سیاسی از ره‌گذر سیاست‌گذاری/اجتماعی*، به این نتیجه دست یافت که سیاست‌گذاری اجتماعی از طریق ارتقاء کیفیت زندگی، تامین حقوق اجتماعی شهروندی، تحقق برابری، آزادی، عدالت، انصاف، ایجاد دولت فراگیر، تحقق حکمرانی خوب، حذف نابرابری‌های ساختاری و ارتقاء سرمایه اجتماعی باعث استحکام هویت ملی و تحقق امنیت ملی پایدار می‌شود (Karimi, 2001). علی کریمی و سمیه قاسمی طوسی (۱۳۹۳) در مقاله‌ی *سیاست‌گذاری/اجتماعی و هویت‌سازی ملی* که با هدف بررسی نسبت بین سیاست‌گذاری اجتماعی و هویت‌سازی ملی نگاشته‌اند، به این یافته رسید که سیاست‌گذاری اجتماعی با عام‌نگری و فراگیری خود موجب تحقق عدالت اجتماعی و تقویت حس تعلق شهروندان به مای جمعی و آفرینش همبستگی اجتماعی به‌عنوان استلزامات هویت‌سازی ملی می‌شود (Karimi & Ghasemi Tusi, 2014). از نظر نویسندگان این مقاله، تطبیق نسبت دو متغیر مذکور بر قانون اساسی ج.ا.ایران نشانگر آن است که رویکرد این قانون مبتنی بر مراعات اصل فراگیر و برابرنگر شهروندان و توزیع منابع و مزایای سیاست اجتماعی به همه‌ی آن‌ها با هدف ملت‌سازی است.

به‌طورکلی با وجود فراهم‌آمدن آثاری در زمینه موضوعی مقاله‌ی حاضر، این پژوهش با آن‌ها متفاوت می‌باشد و این تفاوت در این است که در این پژوهش به‌طور اختصاصی به چگونگی تاثیر سیاست‌گذاری اجتماعی بر گرایش اعضای جامعه ایران نسبت به هویت ملی‌شان پرداخته می‌شود و همانند سایر تحقیقات، از پرداختن به سایر موضوعات خودداری می‌گردد.

مبانی نظری پژوهش

۱. چیستی هویت ملی

هویت عبارت از مجموعه خصوصیات و مشخصات فردی و اجتماعی و احساسات و اندیشه‌های مربوط به آن‌ها می‌باشد. فرد این خصوصیات را از طریق توانایی کنش متقابل با خود و یافتن تصویری از خود به‌دست می‌آورد و به سوال من کیستم؟ پاسخ می‌دهد (Khodai & Mobaraki, 2008). هویت انواع گوناگونی دارد و می‌توان از آن به‌عنوان پسوند پدیده‌هایی مانند ملیت، قومیت، دین و... استفاده کرد. «از میان هویت‌های موجود در یک جامعه، هویت ملی عالی‌ترین و مهم‌ترین آن‌ها می‌باشد. درواقع هویت ملی را می‌توان زیربنای سایر هویت‌ها دانست» (Hajiani, 2000; Woodward, 2000). منظور از هویت ملی، آگاهی و احساس تعلق خاطر، تعهد و وفاداری افراد نسبت به اجتماع ملی و مولفه‌های سازنده‌ی آن از قبیل سرزمین مشترک، تاریخ مشترک، دین مشترک، فرهنگ مشترک و... می‌باشد. «هویت ملی در این معنا، به‌عنوان آگاهی از تفاوت و احساس و شناسایی ما از آن‌ها شناخته می‌شود» (Ahmadpour & Serajzadeh, 2019).

در تاریخ بشری می‌توان از دو نوع هویت ملی نام برد: «الف. هویت ملی مدرن، یعنی احساس تعلق به دولت‌های مدرن که از قرون پانزدهم به بعد در عرصه اروپا و بعدها در سایر نقاط جهان پیدا شد، ب. هویت ملی پیشامدرن، یعنی احساس تعلق به واحدهای سیاسی و سرزمین کهنی که از دوران گذشته وجود داشته، تداوم پیدا کرده و امروزه نیز به همان نام وجود دارند. بسیاری از کشورهای جهان را می‌توان از نوع نخست دانست اما برخی کشورهای دیگر که ریشه بسیار کهن دارند نظیر ایران، یونان، چین، مصر و... از نوع دوم می‌باشند» (Ahmadi, 2011).

در رابطه با هویت ملی باید به دو نکته‌ی اساسی توجه داشت؛ نخست این که، «هیچ ملتی هرچند تازه و نوبنیاد و بدون تاریخ طولانی، بی‌نیاز از داشتن هویت ملی نیست، چراکه هویت ملی بزرگ‌ترین عامل در ایجاد وفاق اجتماعی و استواری ارکان جامعه» (Rabbani, 2002) و رمز بقای کشور است و درغیاب آن جامعه با بی‌ثباتی و ازهم‌گسیختگی مواجه خواهد بود. دیگر این که، «هویت ملی پدیده یا امری ثابت و تغییرناپذیر نیست و همواره به‌دلیل تعامل دائم با شرایط و تغییرات محیط طبیعی و نیز ارتباط مستمر با جوامع دیگر، در معرض تحول می‌باشد» (Ashraf, 2016; Smith, 2004).

۲. چستی سیاست‌گذاری اجتماعی

یکی از مهم‌ترین دگرگونی‌های صورت گرفته در ساختار و کارکرد دولت در عصر مدرن را می‌توان در نقش و جایگاه آن در حوزه تدوین سیاست‌گذاری اجتماعی دانست، تاجایی که امروزه آن را مسئله محوری دولت مدرن می‌دانند (Alcock et al., 2008; Mullard & Spicker, 2006). در کشورهای مختلف، دولت‌ها راه‌هایی را جستجو می‌کنند تا گرایش اعضای جامعه نسبت به خود را تقویت نمایند که یکی از مهم‌ترین آن‌ها سیاست‌گذاری اجتماعی می‌باشد (Seyed Emami, 2012). این نوع سیاست همواره معیاری برای کارآمدی دولت‌ها و محکی برای سنجش مقبولیت آنان تلقی می‌شود (Qarakhani, 2011).

سیاست‌گذاری اجتماعی به کاربست مجموعه تدابیر و سیاست‌های راهنمایی گفته می‌شود که از رهگذر تامین نیازهای مردم و تمهید زندگی بهتر موجب پیش‌برد شرایط به‌سوی موقعیت مناسب می‌شود. این نوع سیاست‌گذاری، رشته تصمیمات و قواعدی است که ارزش‌های اجتماعی را تعیین و توزیع می‌کند و به‌منزله نظام رفاه اجتماعی بخشی از یک مکانیسم پرکننده شکاف‌ها و تفاوت‌های جامعه در نقش سازوکار تنظیم‌کننده درونی نظام اجتماعی متعادل ظاهر می‌شود. سیاست‌گذاری اجتماعی با ناامنی اقتصادی مبارزه می‌کند، درآمدها را بازتوزیع می‌کند، خدمات اجتماعی را برای شهروندان فراهم می‌سازد، با فقر و بیکاری مقابله می‌کند و غیره. سیاست‌گذاری اجتماعی مداخله‌ی برنامه‌ریزی شده و عامدانه‌ای است که دولت از طریق بازتوزیع منابع برای رسیدن به اهداف مهم اجتماعی مانند عدالت اجتماعی، حمایت از مردم آسیب‌پذیر، تامین آموزش، بهداشت، مسکن و... به انجام می‌رساند (Bradshaw, 1972; Karimi Malah, 2014; Philips, 2006).

نکته مهم در اینجا این است که نوع و فرایند سیاست‌گذاری اجتماعی ارتباط تنگاتنگی با نوع ایدئولوژی و گفتمان سیاسی حاکم بر جوامع و ساختارهای سیاسی و اجتماعی آن‌ها دارد و تفاوت در این عوامل، موجب اتخاذ سیاست‌گذاری‌های اجتماعی متفاوت می‌شود (Krohn, 2000; Lewise et al., 2011). براین اساس سطح توسعه‌ی سیاست اجتماعی از کشوری به کشور دیگر نیز متفاوت است؛ در برخی کشورها سیاست اجتماعی در همه ابعاد توسعه یافته است و همه شهروندان را پوشش می‌دهد، اما در برخی کشورها تنها در ابعاد محدودی توسعه یافته است (Karimi, 2001; Qarakhani, 2011).

به‌طور کلی سیاست‌گذاری اجتماعی اصولی چون برابری، انصاف، نیاز، آزادی و حقوق را دربر می‌گیرد. با تکیه بر اصل برابری، سیاست‌گذاری اجتماعی به‌منزله‌ی سازوکاری است که از راه آن می‌توان با برابر کردن مستمری‌های سلامت، آموزش و سایر خدمات، جامعه‌ای منصفانه‌تر ایجاد کرد. از این منظر، هدف این نوع سیاست، کمک به خلق جامعه‌ای است که مردم در آن احساس کنند به یک اجتماع مشترک تعلق دارند.

مفهوم انصاف نیز در سیاست‌گذاری اجتماعی ایده‌ای مفید برای گسترش برابری است. رویکرد منصفانه بدین معنی است که با افراد منصفانه و عادلانه اما به طور متفاوت برخورد شود تا اطمینان ایجاد گردد که در نهایت برابری برای آنان میسر خواهد بود. علاوه بر این اعمال سیاست‌های اجتماعی راهی برای تحقق حقوق مدنی، سیاسی و اجتماعی مردم نیز در نظر گرفته می‌شود (Karimi & Ghasemi Tusi, 2014).

۳. نقش سیاست‌گذاری اجتماعی در تقویت هویت ملی اعضای جامعه

یکی از حوزه‌های ارتباط بین سیاست‌گذاری اجتماعی و هویت ملی، توجه به جایگاه و نقش دولت فراگیر و جامع و تحقق حکمرانی مطلوب و کاهش و حذف نابرابری‌های ساختاری است. توجه به ماهیت دولت فراگیر نقش آن را در ایجاد حس تعلق ملی اعضای جامعه مشخص می‌سازد. دولت فراگیر، دولتی است که سیاست‌های آن متوجه نیازهای همه اعضای جامعه و تمهید فرصت‌های برابر برای همگان است. دستیابی به اهداف توسعه پایدار و کاهش فقر درآمدی، ارتقای شاخص‌های سلامت و آموزش و دستیابی به برابری همگانی به نهادهای کارآمد و فراگیر حکمرانی نیاز دارد و مستلزم وضع و اجرای سیاست‌های شفاف به منظور ارتقای ظرفیت دربرگیری دولت‌ها تا رساندن آن به دولت فراگیر است تا با تکوین چنین دولتی حس تعلق اعضای جامعه به هویت ملی تقویت شود (Dani & Haan, 2008; Karimi & Ghasemi Tusi, 2014).

در کشورهای مختلف، دولت‌ها راه‌هایی را جستجو می‌کنند تا حس پیوستگی و گرایش اعضای جامعه نسبت به کشور و هویت ملی را تقویت نمایند، که یکی از مهم‌ترین آن‌ها، اتخاذ و اجرای سیاست‌گذاری اجتماعی می‌باشد. به طور کلی این نوع سیاست‌گذاری با ایجاد رابطه مستقیم بین دولت و جامعه، گفتمانی درباره هویت جمعی ملی می‌آفریند (Dani & Haan, 2008; Karimi & Ghasemi Tusi, 2014) و به افزایش گرایش و تعلق خاطر اعضای جامعه به کشور و هویت ملی خود کمک می‌کند. «باتوجه به ساختار جامعه‌شناختی تاریخی و فرهنگی، چنانچه کشوری در مسیر صحیح توسعه معطوف به همبستگی ملی قرار گیرد، همبستگی و هویت ملی تقویت خواهد شد. منظور از مسیر صحیح عبارت است از توسعه‌ی متوازن، همه‌جانبه، تدریجی، بومی و عدالت‌جویانه» (Seyed Emami & Hoshangi, 2016). براین اساس در صورت بروز نابرابری در توسعه، انتظار این که مردم محروم، وابستگی و تعلق خاطر شدیدی به ساختار ملت و هویت ملی نشان دهند، انتظار نابه‌جایی است، زیرا از این وابستگی چیزی عایدشان نمی‌شود (Dub, 1999).

تد رابرت گار از این وضعیت، تحت عنوان محرومیت نسبی یاد می‌کند که به صورت احساس کنشگران بر وجود اختلاف میان انتظارات ارزشی خود و توانایی ارزشی محیط مشخص می‌شود. از نظر وی، این وضعیت می‌تواند موجبات اختلالات هویتی جمعی را فراهم کرده و در نتیجه، هویت‌یابی را به پایگاهی برای جنبش سیاسی و کشمکش تبدیل کند (Akhavan Kazemi & Qaemi, 2022; Gar, 1999). در اینجا استدلال این است که عدم توزیع عادلانه‌ی منابع و امکانات در جامعه و در نتیجه، عدم تامین خواسته‌ها و نیازهای مادی و معنوی افراد موجب تضعیف گرایش آنان به هویت ملی‌شان می‌شود.

تلاطم‌ها و تعارض‌های ناشی از بی‌توجهی نظام سیاسی نسبت به تامین خواسته‌های گروه‌های مختلف اجتماعی و برقراری عدالت اجتماعی در کشور، «عرصه‌های سیاسی و اجتماعی را متشنج ساخته و به تبع آن هویت ملی را دچار چندپارگی می‌کند و انسجام و پویایی آن را تهدید می‌کند» (Taheri Attar, 2013). به عبارتی دیگر، همبستگی ملی در گرو انگیزه قدرتمند افراد به فعالیت و کارکرد اجتماعی است. بدیهی است که برآورده‌نشدن نیازهای افراد، آنان را از وجود در اجتماع خاص و مشارکت در آن باز داشته و هرگونه انگیزه اقدام جمعی مسالمت‌آمیز در جهت همبستگی جامعه را از بین می‌برد (Ahmadi, 2011). بر این اساس می‌توان گفت که فرایند هویت‌یابی یا هویت‌جویی تحت تاثیر میزان رعایت و برقراری عدالت در جامعه قرار دارد و هرچه وضعیت عدل پایدارتر گردد، علاقه مردم به کشور و هویت ملی افزایش می‌یابد.

دولت‌ها در جوامع مختلف سیاست‌گذاری اجتماعی را برای ارتقاء همبستگی و افزایش حس ملت‌بودگی با کمترین هزینه‌ی ممکن به کار می‌بندند. حقوق و برخورداری‌های اجتماعی نیروی قدرتمندی برای تقویت اجتماع ملی است. به همین جهت، بسیاری اعتقاد دارند که در شرایط تنوع فرهنگی و در جوامعی که شکاف‌های اجتماعی و اقتصادی از ظرفیت قطبی‌سازی و پتانسیل تفکیک و تمایز جدی و عمیق اجتماعی برخوردارند، سیاست‌گذاری اجتماعی نقشی پیوندزننده و درجهت تعمیق همبستگی‌ها و پیشبرد پیوستگی‌ها دارد و به‌عنوان سازوکار دربرگیری و تقویت پیوندهای بین‌ذهنی عمل کرده و از رهگذر تشکیل اجتماع ملی دست‌یابی به انسجام و وحدت ملی را میسر می‌کند (Karimi Malah, 2014; Law & Moony, 2012). به عبارتی می‌توان گفت، از آنجایی که تامین اجتماعی، محروم‌ترین افراد جامعه را تحت حمایت خود قرار می‌دهد و در بسیاری از جوامع نیز اقلیت‌های قومی و مذهبی جزء محروم‌ترین گروه‌ها هستند، می‌توان اینطور بیان کرد که [اجرای مطلوب سیاست‌گذاری اجتماعی] می‌تواند ضمن از بین بردن فاصله طبقاتی و کمک به توانمندسازی اقشار محروم و آسیب‌پذیر و ارتقای سطح زندگی اقلیت‌های قومی و مذهبی باعث کمرنگ‌شدن قومیت‌گرایی افراطی و به تبع آن تقویت گرایش این گروه‌ها به هویت ملی خود شود (Ramazani Farokh, 2008).

سیاست‌گذاری اجتماعی با تدارک رفاه و بهزیستی مردم و تمهید رضایتمندی شهروندان بدون ملاحظه شاخص‌های قومی، مذهبی، نژادی و... موجب ارتقای میزان تعلق و پیوستگی آنان به اجتماع ملی می‌شود (Karimi Malah, 2014). ماهیت بازتوزیعی سیاست‌گذاری اجتماعی پیوندهای عمیقی بین اعضای جامعه ایجاد کرده و پیدایش یک اجتماع واقعی را محقق می‌سازد (Beland & Lecoures, 2008). با اجرای صحیح سیاست‌گذاری اجتماعی، شهروندان به فهم مشترکی از اهداف ملی و جمعی دست می‌یابند و همین موضوع، احساس تعلق داشتن به ملیتی خاص را در نزد اعضای جامعه ایجاد می‌کند. به بیانی دیگر، «سیاست‌گذاری اجتماعی با تحقق عدالت اجتماعی، زمینه‌های تجزیه و واگرایی سیاسی و اجتماعی را کاهش می‌دهد و متقابلاً پیوستگی و تعلق شهروندان به مای جمعی را تقویت می‌کند و با گسترش شعاع درون گروه به وسعت ساکنان جغرافیای سرزمینی، اجتماع تصویری را به اجتماع عینی و واقعی مبدل می‌کند؛ چون همه‌ی مردم از مزایای حمایت‌های عینی دولت برخوردار شده و بدین‌طریق اعضای برابر جامعه قلمداد می‌شوند و با تقلیل احساس تبعیض و محرومیت، تعلق‌شان به هویت ملی افزوده می‌شود» (Beland & Lecoures, 2008; Karimi Malah, 2014).

ماهیت هویت ملی در ایران

در خصوص ماهیت هویت ملی در ایران دو دیدگاه کلی وجود دارد: «عده‌ای معتقدند که هویت ملی در ایران، پدیده‌ای متاخر و متأثر از ظهور دولت‌های ملی در اروپای قرون هجدهم و نوزدهم است و دسته‌ای دیگر بر این باورند که به‌دلیل قدمت تاریخی گسترده کشور ایران، می‌توان نشانه‌هایی از وجود مفهوم هویت ملی را در ایران باستان جستجو کرد؛ دیدگاه اخیر معتقد است که مفهوم ملت به‌عنوان شالوده شکل‌گیری هویت ملی، قرن‌ها قبل از دولت‌های ملی قرن نوزدهم در کشور ایران وجود داشته است» (قاسمی و ابراهیم‌آبادی، ۱۳۹۰: ۱۱۶). مقاله‌ی حاضر با دیدگاه دوم هم‌نظر می‌باشد.

به‌طورکلی به‌دلیل قدمت تاریخی گسترده‌ی ایران، می‌توان نشانه‌هایی از وجود هویت ملی را از گذشته‌های دور جستجو کرد (Ahmadi, 2003; Smith, 2000). این هویت توانسته است در طول تاریخ، پایداری، پویایی و استمرار خویش را حفظ کند و با گذار از مراحل مختلف تاریخی به شکل کنونی‌اش درآید. «کشور ایران از قرن‌ها پیش دارای موجودیت و انسجام سیاسی، مرزها، تاریخ، فرهنگ و هویت خاص خود و نهاد دولت بوده است و هسته مرکزی آن که ایران کنونی را تشکیل می‌دهد همیشه پابرجا باقی ماند» (Ahmadi, 2011). براین‌اساس می‌توان گفت که «در میان ساکنان ایران از دیرباز نوعی هویت و آگاهی ملی وجود داشته است. این آگاهی از دوره ایران باستان به دوره اسلامی

انتقال یافته و رشد و بالندگی پیدا کرد و با درهم آمیختن با باورهای دینی اسلام به تدریج به دوره مدرن منتقل شده است» (Ashraf, 2016; Ramazanzadeh & Bahmaniqajar, 2008).

با توجه به این، هویت ملی ایران را می‌توان هویتی سه‌لایه‌ای یا سه‌رکنی دانست؛ این لایه‌ها، ایران باستان، اسلام و مدرنیته می‌باشند. «در ایران باستان، بن‌مایه‌ی هویت ایرانی با مشخص شدن فرهنگ و آداب و رسوم مشخص و تمایز و قرارگرفتن ایران در برابر توران، یونان و روم با آیین زرتشت، اندیشه حکمران عادل، تشخص یافت. لایه‌ی اسلام نیز مربوط به فرهنگ اسلامی-عربی می‌باشد که به مدت چهارده قرن به هویت ملی ایران و نوع نگرش ایرانیان به جهان و رفتار و ساختار اجتماعی و سیاسی آن‌ها جهت داده است. همچنین از اوایل دوره‌ی قاجار و در نتیجه‌ی آشنایی ایرانیان با تمدن مدرن غرب یا مدرنیته، اندیشه‌های ناسیونالیستی بر محور ایجاد دولت-ملت، با اندیشه‌های سنتی در مورد تعلق به ایران و هویت ایرانی درهم آمیخت و این هویت، ترکیب جدیدی یافت. لایه‌های مذکور بسترهایی هستند که هویت ملی ایران در بطن آن‌ها تکوین یافته و هرکدام تاثیر اساسی در تعریف ایرانیان از چه‌کسی بودن خویش برجای گذاشته‌اند» (Bashiriyeh, 2004a; Naqibzadeh, 2002; Rajaei, 2007)؛ اما با تمام این‌ها، پژوهش حاضر جایگاه و نقش لایه‌های اول و دوم را در تکوین هویت ملی ایران پررنگ‌تر و عمیق‌تر می‌داند.

علاوه بر این، وجود نوعی آگاهی ملی در میان ایرانیان و قائل شدن تمایز با دیگر ملت‌ها در طول تاریخ همواره بر مبنای مؤلفه‌های مهمی چون سرزمین ایران، تاریخ کهن و سرگذشت مشترک، دین و اعتقادات مذهبی، میراث سیاسی و حکومت ایرانی، فرهنگ غنی و پویا، زبان فارسی، و اسطوره‌های ملی-ایرانی پدید آمده بود. این عناصر در طول تاریخ، تحولات خاصی را طی نمودند و به‌عنوان سنگ‌بنا و ستون‌های مستحکم بنای ایرانی قوام یافته و صلابت خود را به‌عنوان مهم‌ترین نشانه‌های ایرانی بودن در فرایند بحران‌های گوناگون به آزمون گذاشتند و امروزه نیز مهم‌ترین نشانه‌های ایران و تعریف ایرانی بودن می‌باشند (Ahmadi, 2011; Nasri, 2008).

سابقه سیاست‌گذاری اجتماعی و ناکارآمدی آن در جمهوری اسلامی ایران

پیش از بررسی وضعیت سیاست‌گذاری در دوره جمهوری اسلامی باید به این نکته اشاره کرد که تکوین و گسترش سیاست‌گذاری اجتماعی مدرن در ایران به‌طور کلی به دوره پهلوی باز می‌گردد (Qarakhani, 2011). درواقع پس از استقرار دولت مدرن در ایران بود که اجرای سیاست اجتماعی به‌عنوان یک نیاز عمومی مطرح گردید (Ahmadi, 2011). رژیم پهلوی برای رفع مشکلات اجتماعی در کشور وانمود به اقدام به برنامه‌ریزی‌هایی می‌کرد که مهم‌ترین آن‌ها، انقلاب سفید در دوره پهلوی دوم بود. اما در عمل، وجود ساختار حکومت اقتدارگرا، انحصار حکومت بر منابع اقتصادی، بلندپروازی‌های پادشاهان پهلوی و... اجازه اجرای مطلوب سیاست‌گذاری اجتماعی را نمی‌داد. براین اساس به‌رغم توسعه‌ی کمی نهادهای متولی امر سیاست‌گذاری اجتماعی و نیز گسترش موسسات مختلف در عصر محمدرضا شاه، شاهد گسترش کیفی و کارآمدی سیاست اجتماعی در این دوره نمی‌باشیم (Ahmadi, 2011; Karimi, 2001; Omid, 2016; Qarakhani, 2021).

در مقطع انقلاب اسلامی و در انتقاد به عملکرد رژیم پهلوی و در جهت پیروی از اهداف انقلاب، برقراری رفاه و عدالت اجتماعی مورد تاکید انقلابیون قرار گرفت. براین اساس در قانون اساسی جمهوری اسلامی دولت، مسئول تدوین سیاست اجتماعی جامع و تمام‌عیار در زمینه‌های تغذیه، بهداشت، آموزش، اشتغال و مسکن تمام مردم دانسته شد (Qarakhani, 2011). نکته‌ای که در اینجا باید به آن اشاره داشت این است که در دوره جمهوری اسلامی شاهد جهت‌گیری‌ها و طیف‌های سیاسی گوناگونی هستیم که هرکدام در برهه‌هایی دولت را در دست گرفته و بر اساس رویکرد خود در حوزه‌های مختلف از جمله حوزه اجتماعی به سیاست‌گذاری پرداختند.

سیاست اجتماعی در سال‌های اولیه دوره جمهوری اسلامی رویکردهایی را مورد توجه قرار می‌داد که حاوی جنبه‌های آرمان‌گرایانه و به‌لحاظ اجرایی کمتر تحقق‌پذیر بود. در این سال‌ها در حوزه‌های اجتماعی فعالیت‌های فراوان، پراکنده اما بدون سیاست مشخص به‌اجرا درآمدند.

حدود یکسال و نیم پس از پیروزی انقلاب اسلامی نیز جمهوری اسلامی درگیر جنگ با عراق شد که تا ۸ سال ادامه یافت. بنابراین انرژی‌ها و پتانسیل‌های کشور اکثراً در جبهه‌های جنگ یا مناطقی که ماهیت جنگی و نظامی داشتند صرف شد (Karimi, 2007). در دهه‌ی اول دوره جمهوری اسلامی به‌خاطر فضای سنگین سیاسی و به‌هم‌ریختگی اوضاع و احوال کشور هیچ سیاست جدید اجتماعی پذیرفته نشد و باتوجه به محدودیت منابع و فقدان برنامه راهبردی مشخص برای سامان‌بخشیدن به نیازهای مردم، یا به عبور از مسائل یا به برآورده‌ساختن نیازها به‌صورت تصادفی و مقطعی اکتفا می‌شد. بنابراین در این دوران بر مشکلات و آسیب‌های اجتماعی افزوده می‌گشت (Karimi, 2007).

به‌طور کلی در دوره میرحسین موسوی شاهد گفتمان منسجم برای تحقق ضابطه‌مند عدالت اجتماعی در کشور نیستیم. دولت وی منطق توزیع داشت، بدون آنکه تأکید چندانی بر تولید داشته باشد و با تأکید بر عدالت اجتماعی و رفع فقر معتقد به دخالت دولت در اقتصاد و کنترل آن بود. این دولت تعریف دقیق و مشخصی از عدالت اجتماعی ارائه نداده بود و این خلاء بزرگ موجب شد این دولت بر اساس برداشت‌های خود از عدالت اجتماعی دست به انتخاب ابزارهای سیاست‌گذاری بزند (Behrouz Lak & Zabetpour Kari, 2012).

با روی کار آمدن دولت‌های سازندگی و اصلاحات و تأکید بر اقتصاد بازار به‌جای اقتصاد تعاونی ناموفق پیشین، انتظارات عموم برای رفع نیاز به عدالت اجتماعی افزایش یافت (Ahmadi, 2011). در دوره هاشمی رفسنجانی علی‌رغم تلاش‌ها و اقدامات صورت‌گرفته مانند: خدمات برق‌رسانی و آب‌رسانی، گسترش مدارس، افزایش سطح سلامت و...، سیاست‌های تعدیل اقتصادی موجبات تورم زیاد و پرنوسان را در کشور فراهم کرد که نابرابری در توزیع ثروت و درآمد و فشار اقتصادی بر اقشار کم‌درآمد را تشدید نمود و حدود نیمی از خانواده‌ها را از نظر گذران زندگی در شرایط نامناسبی قرار داد، که این مسئله باعث بروز برخی اعتراضات عمومی در کشور شد (Fawzi, 2020; Qarakhani, 2021). درواقع می‌توان گفت، گفتمان سازندگی نتوانست همه ابعاد عدالت اجتماعی را تحقق بخشد. عدم اعتقاد به عدالت توزیعی و تأکید بیش‌ازحد بر عدالت استحقاقی در این دوره، منجر به تورم و گسترش فقر و شکاف بیشتر بین طبقات پایین و بالا در جامعه شد (Behrouz Lak & Zabetpour Kari, 2012).

در دوره سید محمد خاتمی وجود محدودیت‌های مالی دولت و تقدم‌قائل‌شدن بر توسعه سیاسی نسبت به عدالت اجتماعی، مانع اقدام اساسی این دولت در پیشبرد تغییرات ساختاری گسترده در حوزه‌های اقتصادی و اجتماعی شد و شاخص‌های مرتبط با توزیع عادلانه ثروت بهبود نیافت (Fawzi, 2020). در برهه‌هایی از این دوره، افزایش قیمت نفت در بازار جهانی نه‌تنها تأثیر چندانی بر افزایش توان اقتصادی مردم نگذاشت، بلکه افزایش تورم، عموم مردم را تحت فشارهای شدید مالی و اجتماعی قرار داد و موجب شد تا نیاز به برابری اقتصادی و اجتماعی به یکی از مبرم‌ترین نیازهای جامعه ایران تبدیل شود (Ahmadi, 2011). در کل می‌توان گفت تفوق گفتمان اصلاحات و توسعه سیاسی در دوره خاتمی، موجب شد تا موضوع عدالت اجتماعی به مسئله‌ای ثانوی تبدیل شود (Behrouz Lak & Zabetpour Kari, 2012).

به‌طور کلی می‌توان گفت تشدید فشارهای مالی بر قشر وسیع طبقات متوسط به‌پایین جامعه در دهه‌های ۱۳۷۰ و ۱۳۸۰ نیاز به عدالت اجتماعی را دوچندان کرد و از این رو محمود احمدی‌نژاد اهداف و شعارهای اصلی خود را با توجه به این نیاز تنظیم و پایه‌ریزی کرده و خود را پشتیبان مستضعفان نامیده بود. مشخصه‌ی اصلی این دولت اصولگرا، پوپولیسم و مهم‌ترین مولفه‌های رویکرد آن، معنویت، عدالت، مهرورزی، مبارزه با رفاه‌طلبی، توجه به اقشار محروم و... بود (Ehteshami & Zweiri, 2007; Qarakhani, 2021). هرچند که این دولت نیز در رفع بی‌عدالتی اجتماعی در جامعه ایران چندان موفق نبوده است، که این موضوع به عواملی چون: «عدم تعریف عمیق و جامع از مفهوم عدالت در بدنه این دولت و عدم وجود یک الگوی ایجابی مشخص برای تحقق عدالت؛ بی‌توجهی و کم‌توجهی نسبت به برنامه‌های توسعه و نظرات کارشناسان و نظام برنامه‌ریزی؛ اقدامات و تصمیمات عجولانه و شخصی و...» (Fawzi, 2020) مربوط می‌شود.

در اوضاع نابسامان داخلی و خارجی ایران در اواخر دوره احمدی‌نژاد، حسن روحانی با رویکرد اعتدالی و توسعه‌گرایانه درصد سامان‌دهی و اصلاح امور برآمد. او بر این باور بود که حل بحران هسته‌ای و چالش‌های سیاست خارجی در کنار استفاده از پتانسیل کارشناسی کشور و پایبندی به برنامه‌های توسعه می‌تواند وضعیت کشور از جمله در زمینه رفاه و تامین اجتماعی را بهبود بخشد (Fawzi, 2020). به‌طور کلی هرچند در دولت روحانی بسیاری از حوزه‌های سیاست اجتماعی در حیطه وظایف اصلی دستگاه‌ها و سازمان‌های دولتی قرار گرفته بودند، اما با این حال، کماکان سیاست اجتماعی یکی از مسائل سیاسی- اجتماعی حل‌نشده‌ی جامعه ایران بود. در این رابطه می‌توان به استمرار بحران‌هایی چون فقر و نابرابری اجتماعی، آموزش، آسیب‌های اجتماعی و بیکاری و... در این دوره اشاره کرد. از تابستان سال ۱۴۰۰ نیز دولت سیدابراهیم رئیسی روی کار آمده است که به دلیل عدم اتمام دوره‌اش نمی‌توان جمع‌بندی دقیقی از وضعیت سیاست اجتماعی این دولت ارائه داد.

روی‌هم‌رفته می‌توان گفت که سیاست‌گذاری اجتماعی به‌مثابه یک نیاز همگانی، در ایران دوره جمهوری اسلامی آنچنان که باید مورد توجه قرار نگرفته است. سیاست‌های اجتماعی در جمهوری اسلامی از مرحله تصمیم‌سازی و فرایند اجرا و حتی پس از آن فاقد رویکرد ارزیابانه و انتقادی هستند و در عمل با ناکارآمدی و رهاشدگی سیاست اجتماعی روبه‌رو هستیم (Qarakhani, 2014, 2021). ریشه‌های این ناکارآمدی را می‌توان در عواملی چون: ماهیت رانتی دولت، عدم توجه دولت به مقوله شهروندی، سیطره امر سیاسی بر امر اجتماعی، عدم مسئولیت‌پذیری (عدم پاسخگویی) دولت، آرمان‌گرایی نظام سیاست‌گذاری، مشکلات حوزه اجرای سیاست‌ها، برداشت ناقص از مفهوم رفاه، عدم اجماع نظر میان نخبگان و سیاست‌گذاران، شکاف میان حوزه سیاست‌گذاری اجتماعی و حوزه نظری و عدم توجه به تحولات و سیاست جهانی جستجو کرد.

به‌طور کلی در صورتی که همزمان با افزایش آگاهی مردم نسبت به حقوق‌شان انتظار می‌رود واکنش نسبت به ماهیت و میزان عرضه خدمات ارائه‌شده بیشتر شود، اما شاهد فقدان پیوند ارگانیک میان مطالبات مردم و نظام سیاسی و فرایند سیاست‌گذاری اجتماعی هستیم (Qarakhani, 2014, 2021). واضح است که چنین سیاست‌گذاری اجتماعی‌ای نمی‌توانست و نمی‌تواند به تقویت گرایش اعضای جامعه ایران به هویت ملی‌شان کمک نماید و از این رو به‌منظور تقویت این گرایش، بازبینی و اصلاح این سیاست‌گذاری امری ضروری و حیاتی می‌باشد.

دولت جمهوری اسلامی ایران، هویت ملی ایرانی و ضرورت اجرای مطلوب سیاست‌گذاری اجتماعی

توزیع عادلانه ثروت میان مناطق گوناگون ایران به‌ویژه مناطق قوم‌نشین، یکی از نیازهای امروز کشور محسوب می‌شود. به‌طور کلی گرچه در سال‌های پس از انقلاب اسلامی از سوی دولت تلاش‌هایی برای این کار صورت گرفته است، اما این اقدامات ثمرات چشم‌گیری را به دنبال نداشته است و در حال حاضر یکی از واقعیت‌های کشور مسئله توسعه‌نیافتگی مناطق مختلف می‌باشد، به‌طوری‌که می‌توان از وجود نابرابری در شاخص‌های توسعه در کشور یاد کرد (Abolhasan Shirazi & Amjadiyan, 2008; Ahmadi, 2011; Rahimi, 2017).

تمرکز مراکز صنعتی و تولیدی و زیرساخت‌های عمده اقتصادی در برخی از استان‌های کشور، توزیع نابرابر خدمات رفاهی و آموزشی در گستره سرزمین، افزایش اختلاف شاخص‌های رفاه در بین استان‌های محروم نسبت به استان‌های برخوردار، تقسیم ناعادلانه فرصت‌های مدیریتی و... از جمله مواردی هستند که به محرومیت و توسعه‌نیافتگی مناطق گوناگون کشور کمک نمودند. به‌طور کلی غفلت از توسعه‌ی متوازن و توزیع نابرابر فرصت‌های رشد و بالندگی در برنامه‌ریزی توسعه در دوره جمهوری اسلامی، مردم مناطق محروم کشور را با مشکلات متعددی مواجه ساخته است (Kavyani Rad, 2010; Rezapour Qoshchi & Naderi, 2014). این مسئله موجب شده است که برقراری عدالت اجتماعی به یکی از مهم‌ترین خواسته‌های اقشار محروم در ایران تبدیل شود. البته مطالعه‌ی علمی و آماری دقیق نشان می‌دهد که در کنار نقش حکومت در توسعه‌نیافتگی مناطق مذکور، «دلایلی چون بی‌ثبات بودن وضع مناطق و یا نامناسب بودن شرایط اقلیمی و یا حتی حاشیه‌ای بودن آن‌ها یعنی قرار گرفتن در مناطق مرزی نیز در ایجاد این وضعیت نقش داشته‌اند» (Ahmadi, 2011)، هرچند نه به‌اندازه‌ی نقش و تاثیر دولت.

در رابطه با مسئله نابرابری اقتصادی - اجتماعی در ایران به‌ویژه تأنجا که به مناطق قومی و حاشیه‌ای کشور مربوط می‌شود، باید گفت که وجود این نابرابری‌ها امری انکارناپذیر می‌باشد که در این میان، برخی از مناطق محل سکونت گروه‌های اقلیت ایران مانند سیستان و بلوچستان نسبت به سایر مناطق کشور، به‌لحاظ شاخص‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی در زمره‌ی مناطق عقب‌افتاده و محروم به‌شمار می‌آیند و سطح زندگی اغلب مردم در این استان، پایین‌تر از سطح متوسط اغلب مردم ایران است (Ahmadi, 2011; Akhavan Kazemi & Qaemi, 2022). البته وجود نابرابری در کشور به‌این‌معنا نیست که تمام مناطق محل سکونت گروه‌های زبانی و مذهبی یا اقوام ایرانی دچار عقب‌ماندگی هستند، بلکه مناطقی هم هستند که وضع بهتری نسبت به آن‌ها و حتی مناطق غیرقومی و فارس‌نشین دارند. برای نمونه، وضعیت اقتصادی مناطق قومی‌ای نظیر آذربایجان از بسیاری از مناطق فارس‌زبان ایران مطلوب‌تر و شاخص رشد اقتصادی آن بالاتر است. درمقابل، برخی مناطق فارس‌زبان ایرانی به‌لحاظ برخی شاخص‌های توسعه اقتصادی از مناطق غیرفارس‌زبان کشور عقب‌ترند. برای نمونه، بخش اعظم مناطق جنوب و شرق خراسان از خدمات گازرسانی محروم‌اند، درحالی‌که در بسیاری از مناطق آذرنشین ایران و کردستان، دولت خدمات لوله‌کشی گاز را انجام داده است (Ahmadi, 2011).

امیری و همکارانش (۱۳۹۹) در پژوهش خود، موارد فوق‌الذکر را اثبات کرده‌اند. آن‌ها به بررسی میزان برخورداری استان‌های مختلف کشور از امکانات و خدمات رفاهی و اجتماعی پرداخته‌اند که در اینجا به‌طور فشرده به نتایج بررسی آن‌ها اشاره می‌شود: در رابطه با برخورداری از امکانات بهداشتی - درمانی، استان‌های یزد، مازندران، اصفهان، البرز، سمنان و همدان به‌عنوان استان‌های خیلی برخوردار و استان‌های سیستان و بلوچستان، هرمزگان، کرمان، لرستان، آذربایجان غربی و چهارمحال و بختیاری به‌عنوان استان‌های خیلی محروم شناخته شدند. در رابطه با خدمات عمومی و زیربنایی و امکانات زمینه‌ساز توسعه، استان‌های سمنان، خراسان رضوی، مازندران، یزد و اصفهان در طیف استان‌های خیلی برخوردار و استان‌های سیستان و بلوچستان، چهارمحال و بختیاری، لرستان و همدان در طیف استان‌های خیلی محروم قرار دارند. در زمینه‌ی امکانات فرهنگی و آموزشی، استان‌های سمنان، یزد، اصفهان، خراسان رضوی و مازندران در طیف برخوردارترین و استان‌های سیستان و بلوچستان، لرستان، چهارمحال و بختیاری، همدان و ایلام در طیف استان‌های محروم قرار گرفتند. در رابطه با شاخص‌های اقتصادی و صنعتی، استان‌های یزد، سمنان، آذربایجان شرقی، مرکزی، زنجان و اصفهان برخوردارترین و استان‌های لرستان، کرمانشاه، ایلام، کهگیلویه و بویراحمد، همدان و سیستان و بلوچستان محروم‌ترین استان‌ها شناسایی شدند. به‌طور کلی نتایج تحقیق مذکور نشان می‌دهد که اکثر استان‌های محروم ایران در مناطق حاشیه‌ای و قوم‌نشین قرار گرفته‌اند (Amiri et al., 2020). رحیمی (۱۳۹۶) نیز در پژوهش خود به نتیجه‌ای نزدیک به پژوهش پیش‌گفته دست یافته است. بر طبق یافته‌های وی، براساس شاخص‌های توسعه انسانی و اجتماعی، استان‌های مرکزی و غیرقومی مانند تهران، اصفهان، سمنان و... از وضعیت مطلوب‌تری نسبت به استان‌های قومی و مرزی نظیر سیستان و بلوچستان، کردستان و... برخوردارند (Rahimi, 2017).

اما این یک سوی قضیه‌ی وجود نابرابری اجتماعی - اقتصادی در ایران است؛ سوی دیگر قضیه این است که، در همان استان‌ها و مناطق مرکزی و بیشتر برخوردار نیز بخشی از مردم از وضعیت معیشتی و رفاهی مناسبی برخوردار نمی‌باشند. به‌عبارتی، می‌توان گفت درحال-حاضر بخش زیادی از مردم در «نقاط مختلف ایران» در زندگی روزمره‌شان با وضعیت ناب‌سامان اقتصادی و اجتماعی مواجه‌اند. «جامعه ایران هم‌اکنون دارای حدود ۸۵ میلیون نفر جمعیت است که میزان باسوادی این جمعیت در کل کشور نزدیک به ۹۰ درصد است. نکته‌ی مهم اینکه، از این میزان، حدود ۷۵ درصد آن مربوط به جامعه شهری است. با نگاهی گذرا به این آمار متوجه می‌شویم که با توجه به میزان جمعیت و آمار باسوادی آن و اینکه حجم بیشتری از این جمعیت شهرنشین هستند، ناخودآگاه به رقم بالایی از اشتغال‌زایی، تهیه مسکن مناسب، خدمات

رفاهی، وسایل حمل و نقل، خوراک و پوشاک و... نیاز پیدا می‌شود و عدم‌برخورداری مردم به‌ویژه جوانان از این نیازمندی‌ها، باعث ایجاد سرخوردگی، اعتراض شده است» (Akhavan Kazemi & Qaemi, 2022).

در رابطه با موارد فوق، به‌عنوان نمونه می‌توان به این موارد اشاره کرد: کشور ایران به نسبت جمعیت یا میزان تولید ناخالص داخلی سرانه که از اصلی‌ترین معیارهای توسعه‌یافتگی است، در سال ۲۰۲۰ با سرانه ۲۴۲۲ دلار در رتبه ۱۵۶ جهان از میان ۲۱۳ کشور مورد بررسی بانک جهانی جای گرفته است. مورد بعدی، وضعیت نامناسب مسکن در جامعه ایران است. مطابق با سرشماری سال ۱۳۹۵ درحالی‌که تعداد خانوارهای کشور ۲۴ میلیون و ۱۹۶ هزار خانوار گزارش شده، تعداد واحدهای مسکونی دارای سکنه کشور ۲۲ میلیون و ۸۲۵ هزار واحد بوده است. یعنی در شرایط فعلی برخی از خانوارها به‌صورت مشترک در یک واحد مسکونی زندگی می‌کنند و یا به محل زندگی آن‌ها نمی‌توان مسکن اطلاق کرد. البته نباید این موضوع را نیز فراموش کرد که به دلیل اختلاف طبقاتی بالا در جامعه ایران، تعدادی از خانواده‌ها چندین خانه یا واحد را در تملک داشته و اشغال کرده‌اند و (۸) تمامی این میزان مسکن در تملک نیازمندان نیست و بسیاری از این واحدها یا در تملک یک خانواده است و یا اکثراً خالی از سکنه می‌باشند. مورد بعدی، میزان حداقل دستمزد و حقوق لازم برای امرار معاش نیروی کار کارگران می‌باشد. دستمزد کارگران نسبت به سال‌های قبل حدود ۶۰ درصد افزایش یافت اما این درحالی‌است که بررسی‌های آماری حاکی از آن است که «خط فقر مطلق» برای خانواده‌ی ۴ نفره‌ی تهرانی، در سال ۱۴۰۱ به میزان ۱۲ میلیون تومان برآورد می‌شود. البته این رقم برای نواحی مختلف کشور، متفاوت است، به‌نحوی‌که خط فقر در استان سیستان و بلوچستان برای خانواده‌ی ۴ نفره در همین سال، به میزان ۳ میلیون و ۲۰ هزار تومان در نظر گرفته شده است. آخرین برآوردها حاکی از آن است که حدود یک‌سوم جمعیت ایران در فقر مطلق قرار دارند. در سال‌های اخیر، برخی سیاست‌ها نظیر افزایش یارانه‌ی نقدی برای کاهش جمعیت فقیر اتخاذ شده است، اما بالابودن سطح تورم و کاهش رشد اقتصادی در [بیش از] یک دهه‌ی اخیر باعث افزایش جمعیت فقیر کشور شده است. در مورد دیگر هم می‌توان به محرومیت نسبی جمعیت کثیری از افراد جامعه ایران در برآورده کردن نیاز و حق پوشاک، مسکن و تهیه خودرو اشاره کرد. آمار و ارقام و شواهد نشان از تورم سرسام آور در این بخش‌ها دارد، به‌طوری‌که باعث شده است بسیاری از افراد جامعه از تأمین این نیازها عاجز باشند. نرخ تورم در اقتصاد ایران طی دو سه سال اخیر بیش از ۴۰ یا ۵۰ درصد بوده است (Akhavan Kazemi & Qaemi, 2022).

در این میان، وضعیت جوانان کشور به لحاظ برخورداری از امکانات اقتصادی، اجتماعی و رفاهی، چندان مطلوب نمی‌باشد. به‌طور کلی علی‌رغم توانایی‌های جوانان ایرانی، انتظارات و حقوق آن‌ها آن‌طور که باید، برآورده نشده است. جمعیتی حدود ۳ میلیون بیکار با تحصیلات حداقل لیسانس نشان‌دهنده‌ی این موضوع می‌باشد. گسترش سطح سواد و تعداد فارغ التحصیلان دانشگاه‌ها در مقاطع مختلف باعث افزایش سطح انتظارات افراد برای برخورداری از امکانات اقتصادی، اجتماعی و رفاهی می‌گردد. این درحالی‌است که بخش قابل توجهی از دانشجویان در ایران به هنگام فراغت از تحصیل و ورود به بازار کار با کمبود بازار کار و عدم‌وجود کار مواجه می‌گردند. این مسئله باعث ایجاد شکاف زیاد بین انتظارات افزایش‌یافته‌ی آن‌ها برای کسب شغل و امکانات موردنظر از یک‌سو با شرایط بیکاری و ناامیدی نسبت به برخورداری از حداقل امتیازات می‌گردد (Akhavan Kazemi & Qaemi, 2022).

وضعیت ذکرشده - همانگونه که پیشتر نیز بیان شد - موجب کاهش گرایش بسیاری از اعضای جامعه ایران نسبت به هویت ملی‌شان شده و استمرار آن می‌تواند به گسترش بحران هویت ملی و تضعیف همبستگی ملی در کشور بیانجامد. به‌طور کلی «فقدان شایسته‌سالاری و عدم باور به آن در اداره امور عمومی و سیاسی کشور و بی‌ثباتی ناشی از رقابت‌های سیاسی درون کشور، موجب سردرگمی و عدم‌تداوم این سیاست‌ها شده و امر توسعه اجتماعی و اقتصادی را به مسئله‌ای سیاسی و جناحی تبدیل کرده است. گرچه اصولاً عدم‌تعادل توزیع ثروت ملی در سطح منطقه‌ای جنبه قومی و سیاسی ندارد، اما با تداوم نابرابری و تمرکز برنامه‌های توسعه کشور در مناطق خاص، این ذهنیت را به‌وجود

می‌آورد که شاید انگیزه‌های قوم‌گرایانه عامل اصلی این توزیع نامتعادل باشد. نبود بینش ملی و حاکم‌شدن علائق و روابط منطقه‌ای و ناحیه‌ای گاه باعث سرازیر شدن ثروت عمومی به استان یا شهری خاص شده و نخبگان سیاسی درون نهادهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی به‌جای اندیشیدن به کشور به‌عنوان کل، بیشتر تلاش‌های خود را صرف آبادانی و توسعه حوزه انتخابیه و زیست‌بومی خود می‌کنند. یک چنین رویکردی که به رقابت منطقه‌ای بین مناطق گوناگون کشور منجر می‌شود، خود برای امر وحدت و همبستگی ملی زیان‌مند بوده و زمینه‌های بدبینی مناطق را به یکدیگر افزایش می‌دهد» (Ahmadi, 2011).

حساسیت و اهمیت موضوع تلاش جهت تقویت گرایش مردم ایران نسبت به هویت ملی‌شان، زمانی بیش‌تر می‌شود که این نکته را نیز در نظر داشته باشیم که از فردای پیروزی انقلاب اسلامی، مسئله‌ی هویت‌سازی یکی از مهم‌ترین اهداف و کارکردهای دولت جمهوری اسلامی بوده و این نظام سیاسی همواره به این کارویژه به‌عنوان یکی از سازوکارهای اصلی هماهنگی و نظارت اجتماعی و ایجاد نظم سیاسی-اجتماعی مطلوب خویش، توجه داشته است. به‌طور کلی این دولت همواره تلاش می‌کرده و می‌کند تا از طریق نهادهایی چون آموزش و پرورش، صدا و سیما و... هنجارهای اصلی جامعه را ایجاد نموده و به ترویج هویت ملی مطلوب خویش، یعنی هویت ملی مبتنی بر اسلام بپردازد.

تقویت هویت ملی اعضای جامعه ایران، ارتباط عمیقی با میزان برخوردارگشتن آنان از ثروت‌ها و امکانات کشور دارد و این از وظایف اصلی دولت جمهوری اسلامی است که با مدیریت منطقی در تخصیص منابع به مردم، زمینه‌های تقویت این گرایش و تحکیم هویت ملی ایرانی را فراهم نماید. این دولت با اجرای مطلوب سیاست‌گذاری اجتماعی و گسترش عدالت اجتماعی در کشور، می‌تواند موجبات افزایش تعلق خاطر مردم ایران به هویت ملی‌شان را فراهم نماید. نکته مهم در اینجا این است که «سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و اجرای تصمیمات در مناطق مختلف ایران، خود مستلزم مطالعه عمیق ساختارهای این مناطق و نیز مطالعه مستمر و ارزیابی بازخوردها و نتایج اقدامات انجام‌شده و به‌کارگیری مؤثر آن‌ها در چرخه برنامه‌ریزی‌ها و تصمیم‌گیری‌های آتی است. در این زمینه آنچه مهم است، فهم زمینه‌های عملیاتی تصمیمات اتخاذشده است تا با فراهم‌نمودن درک درستی از محیط عملیاتی، واکنش‌های احتمالی را پیش‌بینی و مدیریت نمود. اولویت‌گذاری اهداف و نیازهای گروه‌های اجتماعی می‌تواند در این زمینه راه‌گشا باشد» (Nazari & Sazmand, 2011).

در هر جامعه‌ای سیاست اجتماعی منسجم و هماهنگ وقتی تعریف و اجرا می‌شود که نیازهای اجتماعی اعضای جامعه تعریف شده باشد. طبقات مختلف اجتماعی از حیث دهک‌های درآمدی و هزینه‌های آنان شناسایی و نقاط حادثه‌خیز اجتماعی، گروه‌ها و جماعت‌های آسیب‌پذیر و شبکه‌های فقر، بزهکاری، حاشیه‌نشینی و گروه‌های محروم و مطرود جامعه مشخص باشند و ساختار اجتماعی و اقتصادی جامعه به‌گونه‌ای باشد که با اجرای هر برنامه یا فعالیتی در قالب هر نوع سیاستی رفتارهای مردم قابل پیش‌بینی و نظام مدیریتی کشور چنان هوشمند باشد که رفتارهای اخیر را ثبت و نسبت به آن‌ها واکنش‌های درخور نشان دهد (Karimi, 2007). در ایران نیز گروه‌های اجتماعی دارای طیف مختلفی از نیازها می‌باشند که همگی آن‌ها از ارزش واحد و یکسانی برخوردار نیستند، به‌همین دلیل لازم است تا نخست فهرستی از عمده‌ترین نیازها تهیه گردد و سپس امکانات موجود در حوزه‌ای که از ارزشمندی و کارآمدی بالاتری برخوردار است اولویت‌بندی و هزینه گردد (Eftekhari, 2004).

چنانچه سیاست‌گذاران و دست‌اندرکاران کشور به نیازهای جامعه توجه نداشته باشند و فاقد اعتقاد و باور به پاسخگویی آن‌ها باشند، در کشور یک مدیریت یکپارچه به‌وجود نخواهد آمد و نظام هوشمند سیاست‌گذاری اجتماعی ایجاد نخواهد شد. بنابراین سیاست اجتماعی مطلوب و کارآمد هنگامی قابلیت اجرایی پیدا می‌کند که «اولاً حتی‌الامکان از هرگونه تقلیل‌گرایی در سطح پروژه پرهیز گردد، ثانیاً توجه دقیق و منطقی به مطالبات به‌حق اعضای جامعه معطوف گردد و ثالثاً در نیازها اولویت‌بندی صورت گیرد و هر نهاد یا دستگاه اجرایی ذیربط در حیطه

ماموریت‌ها و فعالیت‌های خود متناسب با سیاست‌های کلان و در حد امکانات برای یک دوره مشخص اما در راستای یک راهبرد مشخص اقدامات لازم به عمل آورد» (Karimi, 2007).

لازم است مدیران و تصمیم‌گیران در سطح کلان چاره‌ای اندیشیده و فراتر از سیاست‌زدگی و نگاه‌های امنیتی، در تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی‌ها بیشتر به توسعه مناطق مختلف کشور اهتمام ورزیده و منافع گروه، قوم یا جناح خاصی را بر منافع اقوام ایرانی تحمیل نکنند، چراکه ادامه‌ی چنین سیاست‌هایی جز کاهش همبستگی اجتماعی و تضعیف هویت ملی دستاوردی نخواهد داشت (Seifollahi et al., 2014). فشارهای اقتصادی بر مردم و گسترش فقر و محرومیت می‌تواند زمینه‌های بروز ناآرامی‌ها و بی‌ثباتی را به دنبال آورد و همبستگی اجتماعی و ملی را دچار خدشه نماید. بدبینی اقشار گسترده محروم جامعه به دولت و عملکرد آن و وابستگان و نزدیکان مرفه مرتبط با دولت که به‌طور ناعادلانه از دسترسی بیشتر به امتیازات عمومی به سود خود بهره می‌گیرند، تضادها و کشمکش‌های اجتماعی را نیز گسترش می‌دهد (Ahmadi, 2011).

همچنین محرومیت‌ها و کمبودهای اقتصادی و اجتماعی و برآورده‌نشدن نیاز به عدالت اجتماعی و دسترسی آسان و برابر به فرصت‌ها و امتیازات عمومی، سرخوردگی نسل جوان‌تر جامعه ایران را که به شدت به این نیازها و برآوردن آن وابسته‌اند نیز به دنبال خواهد آورد و زمینه تضعیف و تردید در علاقه آن‌ها به هویت ملی‌شان را فراهم می‌سازد. این مسئله خود بر وحدت و همبستگی ملی تاثیر مستقیم می‌گذارد. وجود انواع فشارهای ایدئولوژیک، داشتن روابط و علائق ایدئولوژیک به عنوان ملاک دسترسی و برخورداری از فرصت‌های گوناگون شغلی و امتیازات اقتصادی و اجتماعی در دوره کنونی از یک سو و ناآگاهی عمومی از جنبه‌های گوناگون میراث ملی و عدالت‌محور کشور به دلیل بی‌توجهی نظام سیاسی به آن و تاکید یکسویه بر جنبه‌های مذهبی هویت ملی از سوی دیگر، به تضعیف وحدت، همبستگی و عدم علاقه به هویت ملی می‌شود (Ahmadi, 2011).

بنابراین از آنجا که احساس تعلق ملی مردم ایران نیز مانند مردم سایر جوامع می‌تواند تحت تاثیر نیازهای مادی و اساسی آن‌ها، دچار شدت و ضعف گردد، برآورده‌شدن این نیازها در سطح کشور می‌تواند موجب گسترش پیوند افراد جامعه با ویژگی‌های سرزمینی، تاریخی و فرهنگی ایران شود. توزیع منطقی و عادلانه ثروت، منابع، امکانات و فرصت‌ها و درک، ارتقای کیفیت زندگی در تمامی نقاط کشور، یکی از راه‌هایی است که می‌تواند موجب افزایش تعلق خاطر اعضای گروه‌های قومی و غیرقومی به کشور و هویت ملی ایرانی گردد و در نتیجه از پیدایش اعتراضات و تحرکات جدایی‌طلبی جلوگیری نماید. تجربه‌ی دو دهه‌ی اخیر گویای آن است که مردم مناطق مختلف کشور به ویژه مناطق قوم‌نشین از آمادگی قابل توجهی برای مشارکت و فعالیت جدی و فعالانه در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی برخوردارند. آن‌ها خواهان برابری در دسترسی به فرصت‌ها، امتیازات و امکانات هستند و پاسخ منطقی دولت جمهوری اسلامی به این خواسته‌ها، به تقویت گرایش آن‌ها به هویت ملی‌شان کمک خواهد نمود.

فرصت‌ها و امتیازات اقتصادی و اجتماعی و دسترسی آزاد همه مردم ایران به مشاغل ناشی از آن و به عبارت دیگر توزیع برابر ثروت و امکانات و فرصت‌های ملی میان همه اعضای جامعه ایران، حق مسلم و انکارناپذیر آن‌ها و اصل اساسی سیاست‌گذاری اجتماعی باید باشد. بنابراین همه مردم ایران بنابر شایستگی‌های خود [و فارغ از قوم، مذهب و زبان] حق برخورداری از امتیازات و فرصت‌ها را دارند (Ahmadi, 2011) و در صورت استمرار توزیع نابرابر فرصت‌ها و امکانات در کشور، تضعیف گرایش بسیاری از آنان نسبت به هویت ملی خود را شاهد خواهیم بود. به عبارتی دیگر، برآورده‌نشدن مطالبات اقشار و گروه‌های مختلف کشور مبنی بر توزیع برابر و عادلانه‌ی ثروت و امکانات توسط دولت، از برقراری پیوندهای ملی میان بخش‌های گوناگون کشور جلوگیری کرده و موجب بروز و گسترش بحران هویت ملی را در میان ایرانیان فراهم می‌آورد. بنابراین دولت جمهوری اسلامی نمی‌بایست از انجام اقدامات زیربنایی در مناطق مختلف کشور سر باز زند و با آماده‌سازی فضا جهت

سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، مشکلات شغلی، معیشتی و رفاهی جامعه را برطرف نماید. «برآورده شدن نیاز به برابری توزیع ثروت، پیوندهای ملی میان بخش‌های گوناگون کشور و تقویت هویت ملی را به دنبال می‌آورد» (Ahmadi, 2011).

شاخص‌های توسعه در کشور حاکی از آن است که ایران دارای ساختار جغرافیایی مرکز-حاشیه، هم در مقیاس ملی و هم در مقیاس منطقه‌ای و محلی است. در سطح کلان ملی، بخش مرکزی در مقایسه با بخش پیرامون از توسعه‌یافتگی بیشتر و درجه دسترسی بالاتر به مزایای توسعه و منابع ملی برخوردار است. این نسبت در مناطقی از حاشیه که از حیث متغیرها و نیروهای ژرف با بخش مرکزی نامتجانس‌اند، به کمترین میزان می‌رسد؛ این نابرابری، شائبه وجود تبعیض در سیاست و اقدامات اجرایی دولت مرکزی را تقویت و اعتماد بخش حاشیه‌ای را از دولت سلب می‌کند و پتانسیل واگرایی را در این مناطق افزایش می‌دهد (Hafeznia, 2014). کمالین که در گذشته نیز شکاف و نابرابری در توسعه، نارضایتی‌ها و ناآرامی‌هایی در مناطق قوم‌نشین حاشیه کشور به وجود آورده بود. بنابراین مسلم است که توسعه‌ی نامتوازن در ایران امروز نمی‌تواند موجب تقویت تعلق خاطر ناراضیان به هویت ملی شود؛ چراکه اهالی ساکن در نواحی حاشیه‌ای و توسعه‌نیافته احساس می‌کنند که از گرایش به هویت ملی کمتر از گرایش به هویت محلی و قومی منعت خواهند برد. بنابراین در صورت استمرار سیاست‌های اجتماعی نامناسب و ناکارآمد، احتمال بروز تردید در نزد ساکنان مناطق محروم نسبت به هویت ملی‌شان بالا خواهد.

مقوله عدالت جغرافیایی و توزیع ثروت و امکانات در ایران تابعی از اقتصاد دولتی و نفت‌پایه، تمرکز تصمیم‌گیری، روابط کانون‌های قدرت، تمایلات و منافع متنفذان ملی و محلی در قالب شخصیت‌های حقیقی و حقوقی بوده است. پیامد چنین شرایطی وجود شکاف و فاصله‌ی عمیق میان نواحی برخوردار و محروم در کشور و ناهم‌سانی اعضای نواحی مختلف در برخورداری از فرصت‌ها و امکانات و بروز بحران‌های ناحیه‌ای است که درنهایت همبستگی ملی و پیوستگی سرزمینی را با چالش‌های جدی مواجه می‌کند که تداوم آن، نظام سیاسی، یکپارچگی سرزمینی و درنهایت هویت ملی ایران را متاثر و تضعیف خواهد کرد، زیرا در چنین شرایطی امکان و زمینه حضور افراد و تشکلهای مختلف در مراکز تصمیم‌گیری و توزیعی وجود ندارد که در نتیجه نابرابری‌های اقتصادی در جامعه تشدید می‌یابد. بی‌گمان شدت و ضعف احساس هویت و ملیت نواحی مختلف کشور تابعی از رویکرد حکومت به مقوله توسعه همه‌جانبه و متوازن، همسان‌پنداری آحاد ملت در برخورداری از فرصت‌ها، منابع و امکانات کشور، حذف عوامل مؤثر در تبعیض در همه سطوح، ... است. در چنین صورتی، احساس هویت ملی ایرانی می‌تواند پاسدار همبستگی ملی باشد (Kavyani Rad, 2010).

مناطق گوناگون ایران، بخش‌های جدایی‌ناپذیر کشور هستند و می‌بایست به فراخور موقعیت خود از حق توزیع عادلانه ثروت و امکانات ملی برخوردار شوند. توسعه ناموزون اقتصادی، اجتماعی و ... مناطق گوناگون کشور، چالش‌های اساسی بر سر راه همبستگی ملی ایران است و دولت جمهوری اسلامی می‌بایست با در نظر گرفتن مصالح و منافع ملی و موقعیت هریک از مناطق و استان‌های کشور در جهت توزیع عادلانه ثروت ملی و توسعه همه‌جانبه آن‌ها سیاست‌گذاری کند. توزیع عادلانه‌ی امکانات ملی، ذهنیت نادرست ایجاد شده مبنی بر وجود سیاست‌های تبعیض‌آمیز قومی را نیز که در مناطق مختلف کشور به‌ویژه مناطق قوم‌نشین وجود دارد، به تدریج از میان برمی‌دارد و امیدواری به کشور و دلبستگی به هویت ملی را بالا می‌برد (Ahmadi, 2011).

از آن‌جاکه بیشتر مناطق محروم کشور را استان‌های حاشیه مرزهای ایران تشکیل می‌دهند و اقوام ایرانی برخوردار از ویژگی‌های خاص مذهبی یا زبانی نیز عمدتاً در این مناطق زندگی می‌کنند، نیاز به توزیع برابر یا معتدل ثروت ملی می‌تواند تاثیر مستقیمی بر نگرش ایرانیان این مناطق بر امر وحدت و همبستگی ملی و چگونگی تلقی آن‌ها از هویت ملی بگذارد. هرچند عقب‌ماندگی و محرومیت این‌گونه مناطق ممکن است تاحدی از ویژگی‌های جغرافیایی آن ناشی شود اما این عوامل، توجیه‌کننده محرومیت آن‌ها و فقدان توزیع عادلانه ثروت ملی در آن‌جا نیست. همین توزیع نابرابر و موقعیت فروتر مناطق مورد اشاره، این تلقی را به وجود می‌آورد که محروم‌نگه‌داشتن آن‌ها براساس سیاست‌های

سنجیده قوم‌گرایانه مذهبی استوار است. این تصویر به‌ویژه با سیاسی‌شدن علائق مذهبی و زبانی در این مناطق و در جریان فعالیت‌های سیاسی گروه‌های قوم‌گرا و تبلیغات آن‌ها برای جذب حمایت مردمی پررنگ‌تر می‌شود (Ahmadi, 2011). علاوه‌براین توزیع نابرابر فرصت‌ها، سرمایه‌ها و منابع دستاویزی می‌باشد که عوامل خارجی با مستمسک‌قراردادن آن می‌توانند بهانه‌های لازم برای رشد جریان‌ات واگرا و ایجاد بحران‌های قومی را در اختیار داشته باشد (Rezapour Qoshchi & Naderi, 2014).

ایران به‌عنوان کشور و تمدنی بزرگ و تاریخی دارای موقعیت ژئوپلیتیک مناسب، از لحاظ قابلیت‌های مادی ثروتمند و غنی، دارای اکولوژی متنوع و جذاب و... از چنان قابلیت و امکاناتی برخوردار است که در صورت اتخاذ و اجرای سیاست اجتماعی مناسب می‌تواند موجبات تقویت گرایش ایرانیان به هویت ملی خود را فراهم کند. این حقیقت در طول تاریخ به عینه خود را نشان داده است؛ چنانچه حداقل در یک قرن اخیر هیچ‌گاه شاهد حمایت اجتماعی از تمایلات واگرایانه نسبت به هویت کلان ملی نبوده‌ایم. این بزرگ‌ترین قابلیت و فرصت برای دولت جمهوری اسلامی است که با استفاده از قابلیت‌های موجود در کشور بر شدت تمایلات ملی بیافزاید. مردم ایران این قابلیت را دارند که ایرانی باشند و ایرانی بمانند. این دولتمردان هستند که می‌بایست با ایجاد بسترهای مناسب و درک ضرورت‌ها و مقتضیات، این فرصت را برای تقویت گرایش مردم ایران به هویت ملی خود مورد بهره‌برداری قرار دهند (Salehi Amiri, 2006) و به تقویت وحدت و همبستگی ملی در کشور کمک نمایند.

نتیجه‌گیری

هویت ملی مهم‌ترین و عالی‌ترین نوع هویت جمعی است که نقش اساسی در ایجاد همبستگی ملی و ثبات سیاسی در کشورها دارد و از این رو بروز و گسترش بحران هویت ملی در سطح جامعه می‌تواند همبستگی ملی و ثبات و امنیت ملی کشورها را با چالش جدی مواجه سازد. بنابراین به دلیل همین جایگاه مهم هویت ملی، دولت‌ها سعی می‌کنند از طریق انجام اقداماتی، گرایش مردم‌شان را نسبت به هویت ملی خود تقویت نمایند، که یکی از مهم‌ترین اقدامات، توزیع عادلانه‌ی منابع و امتیازات در جامعه می‌باشد. نکته اساسی در اینجا این است که دولت‌ها این عمل را از طریق فرایند سیاست‌گذاری اجتماعی به‌انجام می‌رسانند. این نوع سیاست‌گذاری، به کار بست مجموعه تدابیر و سیاست‌های راهنمایی گفته می‌شود که از رهگذر تامین نیازهای مردم موجب پیش‌برد شرایط به‌سوی موقعیت مناسب شده و از بروز بحران‌های سیاسی و اجتماعی جلوگیری می‌کند. از جمله اهداف مهم این سیاست، کمک به خلق جامعه‌ای است که اعضای آن خود را برخوردار از یک هویت مشترک ملی و متعلق به یک اجتماع مشترک ملی دانسته و به آن‌ها افتخار نمایند. براین‌اساس چنانچه دولتی سیاست‌گذاری اجتماعی را به نحو مطلوب اجرا نماید، بر گرایش مردم آن کشور نسبت به هویت ملی‌شان افزوده شده و در نتیجه موجبات تحکیم همبستگی ملی فراهم خواهد شد.

نکته اساسی این که، در ایران امروز نیز اجرای مطلوب سیاست‌گذاری اجتماعی از جمله ضرورت‌های پیش‌روی دولت جمهوری اسلامی به‌منظور تقویت گرایش ایرانیان به هویت ملی‌شان می‌باشد. این موضوع بدین خاطر است که سیاست‌گذاری اجتماعی به‌مثابه یک نیاز همگانی، در دوره جمهوری اسلامی آنچنان که باید مورد توجه قرار نگرفته است و با ناکارآمدی این سیاست مواجه هستیم. به‌طور کلی ایران کنونی به‌رغم اقدامات انجام‌گرفته در دوره جمهوری اسلامی، در زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی، شکاف طبقاتی و نابرابری اقتصادی از علائم و شاخص‌های روشنی برخوردار است و همین موضوع، هویت ملی را در کشور با چالش مواجه کرده است. به‌طور کلی توسعه‌ی ناموزون مناطق گوناگون کشور به‌ویژه مناطق قوم‌نشین و حاشیه‌ای، چالش‌های اساسی بر سر راه هویت ملی ایرانی است و دولت جمهوری اسلامی می‌بایست با در نظر گرفتن مصالح و منافع ملی و موقعیت هریک از مناطق و استان‌های کشور در جهت توزیع عادلانه ثروت ملی و توسعه‌ی همه‌جانبه آن‌ها به سیاست‌گذاری اجتماعی بپردازد. مناطق گوناگون ایران، بخش‌های جدایی‌ناپذیر آن هستند و در نتیجه می‌بایست به فراخور موقعیت خود از حق توزیع عادلانه

ثروت و امکانات ملی برخوردار شوند. دولت جمهوری اسلامی با اصلاح و اجرای مطلوب سیاست‌گذاری اجتماعی می‌تواند ذهنیت ایجادشده در نزد بسیاری از اعضای جامعه ایران به‌ویژه اعضای گروه‌های قومی مبنی بر وجود سیاست‌های تبعیض‌آمیز از سوی دولت را از بین ببرد و گرایش آن‌ها به هویت ملی‌شان را تقویت کرده و در نتیجه به تقویت وحدت و همبستگی ملی در کشور کمک نماید.

در مجموع می‌توان گفت که تقویت گرایش به هویت ملی در جامعه ایران، مستلزم افزایش کارایی و اصلاح سیاست‌گذاری اجتماعی در کشور می‌باشد و به باور این مقاله، تحقق این امر مستلزم انجام اقداماتی اساسی از سوی دولت جمهوری اسلامی است؛ این اقدامات عبارتند از: کاهش‌بخشیدن اتکاء دولت به درآمدهای رانتی؛ پرهیز از سیاست‌زدگی در فرایند تصمیم‌گیری؛ تدوین سیاست راهبردی کلان در حوزه رفاه و تامین اجتماعی؛ مبتنی‌نمودن نظام سیاست‌گذاری بر واقعیت‌ها؛ ایجاد اجماع نظر میان نخبگان سیاسی؛ مسئولیت‌پذیرشدن سیاست‌گذاران؛ برطرف‌نمودن مشکلات حوزه اجرای سیاست‌ها؛ توجه به حقوق شهروندی؛ شناسایی و اولویت‌بندی نیازهای جامعه؛ ایجاد ستاد راهبردی جهت مواجهه منطقی با چالش‌ها؛ ایجاد پیوند میان حوزه سیاست‌گذاری اجتماعی و حوزه نظری؛ و اتخاذ رویکرد منطقی نسبت به تحولات جهانی (فرایند جهانی‌شدن).

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازن اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازن و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

References

- Abolhasan Shirazi, H., & Amjadiyan, F. (2008). The impact of federalism in Iraqi Kurdistan on the political and ethnic norms of Kurds in Iran. *Political and International Approaches Quarterly*(14).
- Ahmadi, H. (2003). Iranian identity throughout history. *National Studies Quarterly*, 4(3), 9-45.
- Ahmadi, H. (2011). *Foundations of Iranian national identity*. Tehran: Cultural and Social Studies Research Institute.
- Ahmadpour, K., & Serajzadeh, S. H. (2019). National identity in Iran: A systematic review of scientific-research articles (2011-2016). *National Studies Quarterly*, 20(78), 3-24.
- Akhavan Kazemi, M., & Qaemi, Y. (2022). Roots and various forms of tendencies toward violence and aggression in social and political interactions in Iranian society. *Crisis Research in the Islamic World Quarterly*, 9(4), 1-18.
- Alcock, C., Daly, G., & Griggs, E. (2008). *Introducing Social Policy*. Harlow: Pearson Longman.

- Amiri, A., Amoozgar, S., & Arefi, M. (2020). Explaining the relationship between levels of development and security in Iranian provinces. *Regional Planning Quarterly*, 10(40), 15-34.
- Ashraf, A. (2016). *Iranian identity: From ancient times to the end of Pahlavi*. Tehran: Ney Publishing.
- Bashiriyeh, H. (2004a). *Political development and the crisis of national identity* In: D. Mir-Mohammadi (Ed.), *Discussions on national identity in Iran*. Tehran: National Studies Institute.
- Bashiriyeh, H. (2004b). *Reason in politics*. Tehran: Contemporary Look.
- Behrouz Lak, G. R., & Zabetpour Kari, G. R. (2012). Theoretical challenges of social justice in the Islamic Republic of Iran. *Political Science Quarterly*, 15(57), 103-148.
- Beland, D., & Lecoures, A. (2008). *Nationalism and Social Policy: the Politics of Territorial Solidarity*. UK: Oxford University Press.
- Bradshaw, J. (1972). *The Concept of Social Need*. London: Stateman and Nation Publishing.
- Dani, A., & Haan, A. (2008). *Inclusive State: Social Policy and Structural Inequalities*. USA: The World Bank. <https://doi.org/https://doi.org/10.1596/978-0-8213-6999-9>
- Dub, S. C. (1999). Communications and nation-building. *National Studies Quarterly*, 1(1), 155-171.
- Eftekhari, A. (2004). *Religious minorityism*. Tehran: Iranian Civilization Publishing.
- Ehteshami, A., & Zweiri, M. (2007). *Iran and the Rise of its Neoconservatives: the Politics of Tehran's Silent Revolution*. London/New York: I.B. Tauris.
- Fawzi, Y. (2020). *Political-social developments in the Islamic Republic of Iran (1979-2017)*. Tehran: Samt.
- Gar, T. R. (1999). *Minorities, nationalists, and political confrontations* (Vol. 1).
- Ghasemi, A. A., & Ebrahimabadi, G. R. (2011). The relationship between national identity and national unity in Iran. *Strategic Studies Quarterly*(59), 107-138.
- Hafeznia, M. R. (2014). *Political geography of Iran*. Tehran: Samt.
- Hajiani, I. (2000). A sociological analysis of national identity in Iran and the proposal of several hypotheses. *National Studies Quarterly*, 5, 193-228.
- Hezar Jaribi, J., & Safari Shali, R. (2015). Examining the discourse of justice governing the concept of social security in the governments after the Islamic Revolution. *Welfare Planning and Social Development Quarterly*, 6(23), 1-49.
- Karimi, A. (2001). The potentials for transforming competition into political conflict in Iran. *National Studies Quarterly*, 3(9), 49-70. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/1467-9248.00303>
- Karimi, A., & Ghasemi Tusi, S. (2014). Social policy and national identity formation. *National Studies Quarterly*, 15(2), 25-48.
- Karimi Malah, A. (2014). Societal and political security through social policy-making. *Strategic Studies Quarterly*, 17(65), 35-70.
- Karimi, W. (2007). The necessity of a social policy in Iran. *Strategic Studies Quarterly*(45), 153-172.
- Kavyani Rad, M. (2010). *Regionalism in Iran from the perspective of political geography*. Tehran: Strategic Studies Research Institute.
- Khodai, I., & Mobaraki, M. (2008). Social capital and identity. *Political and International Approaches Quarterly*(16), 119-151.
- Krohn, J. (2011). *Sociology of social issues*. Tehran: Sociologists Publishing.
- Law, A., & Moony, G. (2012). Devolution in a Stateless Nation: Nation-building and Social Policy in Scotland. *Social Policy and Administration*, 46(2), 161-177.
- Lewis, G., Gewirtz, S., & Clarke, J. (2000). *Rethinking Social Policy*. London: Sage.
- Morgan, G. (2006). *Images of Organization*. London: Sage.
- Mullard, M., & Spicker, P. (2006). *Social Policy in Changing Society*. London: Routledge. <https://doi.org/https://doi.org/10.4324/9780203981078>
- Naqibzadeh, A. (2002). *The impact of national culture on the foreign policy of the Islamic Republic of Iran*. Tehran: Office for Political and International Studies.
- Nasri, G. (2008). *Foundations of Iranian identity*. Tehran: Iranian Civilization Publishing.
- Nazari, A. A., & Sazmand, B. (2011). *Models, patterns, and strategies for managing identity diversities* In: M. Maqsoudi (Ed.), *Social Institutions and National Solidarity*. Tehran: Iranian Civilization Publishing.
- Nematimiri, F., Shirzadi, R., & Sadiq, M. (2021). Explaining the performance and comparing the Reconstruction Government and Justice-oriented Government on class gaps. *Specialized Political Science Quarterly*, 17(57), 128-150.
- Omidi, R. (2016). Social policy developments during the Pahlavi era: The ups and downs of the government-citizen relationship. *Welfare Planning and Social Development Quarterly*, 7(28), 151-192.
- Philips, D. (2006). *Quality of Life: Concept, Policy and Practice*. London: Routledge. <https://doi.org/https://doi.org/10.4324/9780203356630>
- Qarakhani, M. (2011). Research on social policy in Iran. *Welfare Planning and Social Development Quarterly*, 3(9), 123-148.

- Qarakhani, M. (2014). Conditions for the possibility and reasons for the refusal of interdisciplinary social policy in Iran. *Interdisciplinary Studies in Humanities Quarterly*, 6(2), 33-55.
- Qarakhani, M. (2021). *Government and social policy in Iran*. Tehran: Agah Publishing.
- Rabbani, J. (2002). *National identity*. Tehran: Parents and Teachers Association Publishing.
- Rahimi, A. (2017). Nation-building strategies and uneven development in Iran. *Strategic Studies Quarterly*, 20(78), 65-101.
- Rajaei, F. (2007). *The dilemma of Iranian identity today*. Tehran: Ney Publishing.
- Ramazani Farokh, A. (2008). Social security as a means of achieving justice. *Social Security Quarterly*, 10(32 & 33), 31-62.
- Ramazanzadeh, A., & Bahmaniqajar, M. A. (2008). Iranian identity and ethnic diversity. *National Studies Quarterly*, 33, 69-95.
- Rezapour Qoshchi, M., & Naderi, M. (2014). Globalization and ethnic pluralism in Iran: Challenges and opportunities. *Globalization Strategic Studies Quarterly*, 5(14), 55-91.
- Salehi Amiri, S. R. (2006). *Managing ethnic conflicts in Iran*. Tehran: Strategic Research Center.
- Scott, R. W., & Davis, G. F. (2007). *Organization and Organizing: Rational, Natural and Open System Perspectives*. Pearson Prentice Hall.
- Seifollahi, S., Marvat, B., & Ghaisvandi, A. (2014). The formation of ethnic and national identity and the social factors affecting it among the residents of Karaj. *Social Sciences Quarterly, Islamic Azad University, Shushtar Branch*, 8(1), 103-142.
- Seyed Emami, K. (2012). Cultural diversity and the necessity of preserving it. *Cultural-Communication Studies Quarterly*, 20.
- Seyed Emami, K., & Hoshangi, H. (2016). Policy-making for ethnic diversity in the Islamic Republic of Iran: Perspectives, goals, and proposed policies. *National Studies Quarterly*, 17(2), 3-21.
- Smith, A. (2000). *The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*. Polity Press.
- Smith, A. D. (2004). *Nationalism: Theory, ideology, history*. Tehran: Iranian Civilization Publishing.
- Taheri Attar, G. (2013). Designing and explaining a sustainable nation-building model. *Strategic Policy Research Quarterly*, 2(7), 34-67.
- Tajik, M. R. (2005). *The narrative of otherness and identity among Iranians*. Tehran: Cultural Discourse.
- Weick, K. E. (2006). Faith, Evidence, and Action: Better Guesses in an Unknowable World. *Organization Studies*, 27, 1723-1736. <https://doi.org/https://doi.org/10.1177/0170840606068351>
- Woodward, K. (2000). *Questioning Identity: Gender, Class, Nation*. London: Routledge.
- Zahiri, A. (2010). *The Islamic Republic of Iran and the issue of national identity*. Qom: Research Institute of Islamic Sciences and Culture.